

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**КИЇВ 1918 РОКУ В ЕГО-ДОКУМЕНТАХ ДМИТРА ДОНЦОВА,
ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА Й ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО**

Спеціальність: «032 «Історія та археологія»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Дикун Олексій Андрійович
студент 4 курсу ІСТб-1-21-4.0д

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Будзар Марина Михайлівна

Роботу захищено «___» _____ 2025 р.

Оцінка _____

Київ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ 2. Д. ДОНЦОВ, Є. ЧИКАЛЕНКО, Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ ЯК АВТОРИ РОЗПОВІДЕЙ ПРО ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	11
2.1. Дмитро Донцов і його щоденні записки «Рік 1918. Київ».....	11
2.2. Євген Чикаленко як громадський діяч і мемуарист.....	14
2.3. Спогади Лонгіна Цегельського як історичне джерело.....	18
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА АТМОСФЕРА В КИЄВІ 1918 РОКУ В ОЦІНЦІ АВТОРІВ ЕГО-ДОКУМЕНТІВ.....	27
3.1 «Лідери думок» Української революції в Києві в зображенні Д. Донцова, Є. Чикаленка, Л. Цегельського.....	27
3.2 Гетьманат Павла Скоропадського у політичному змаганні з урядами УНР і Директорії УНР на сторінках его-документах.....	37
РОЗДІЛ 4. ПОВСЯКДЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО КИЄВА У СПРИЙНЯТТІ Д. ДОНЦОВА, Є. ЧИКАЛЕНКА, Л. ЦЕГЕЛЬСЬКОГО.	49
4.1. Громадські настрої в Києві.....	49
4.2. Публічний простір міста.....	58
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ДОСЛІДЖЕНЬ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена потребою детальнішого дослідження Києва як головного осердя суспільно-політичної діяльності у період Української революції 1917–1921 років за допомогою джерел особистого походження, які, маючи значний потенціал, досі викликають певні застереження щодо використання їх у традиційній історіографії. Щоденникові записи, а також спогади, які входять у групу джерел еґо-документів, надають можливість більш глибоко простежити атмосферу життя міста доби визвольних змагань, зрозуміти уявлення про нього осіб, які, будучи носіями української національної ідеї, живучі в один час, належали до різних поколінь, формувалися у різних середовищах. Маючи високий рівень суб'єктивності, віддзеркалюючи думки й враження автора, мемуарна література, створена за часів Української революції, допомагає подивитися на тогочасні події та їхніх учасників з несхожих позицій. Еґо-документи Дмитра Донцова, Євгена Чикаленка й Лонгіна Цегельського, як особисті джерела, що відносно нечасто використовується у дослідженнях, є надзвичайно актуальними для розуміння подій та настроїв у Києві впродовж 1918 року, коли змагалось кілька проєктів розбудови української державності.

Об'єктом дослідження є події доби визвольних змагань в Україні.

Предмет дослідження: Київ 1918 року у еґо-документах Дмитра Донцова, Євгена Чикаленка, Лонгіна Цегельського.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розглянути реалії громадсько-політичного життя в Києві впродовж 1918 року, коли місто стало ареною для змагання кількох проєктів української державності, з погляду провідних українських діячів, репрезентованому в їхніх мемуарних дописах.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

- охарактеризувати історіографію та джерельну базу дослідження;

- визначити джерельну цінність та особливості написання еґо-документів Дмитра Донцова, Євгена Чикаленка та Лонгина Цегельського як свідків доби Української революції;
- дослідити зафіксоване у щоденниках і спогадах ставлення авторів до лідерів визвольних змагань в Україні;
- охарактеризувати політичну та громадську атмосферу в Києві впродовж 1918 року через призму особистого погляду авторів мемуарів;
- прослідкувати, як саме мемуаристи описували реакцію публічного простору Києва на карколомні події 1918 року.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період існування Української держави, яка постала 29 квітня 1918 року і завершила існування 14 грудня 1918-го, однак із залученням подій, пов'язаних з діяльністю Української Центральної Ради та Директорії УНР, що примушує іноді виходити за межі заявленої хронології.

Географічні межі дослідження: Київ в адміністративних межах 1918 року.

Методологія роботи: використано різноманітні принципи дослідження, зокрема *аналітико-синтетичний* для аналізу і систематизації історичних матеріалів і джерел; *проблемно-тематичний*, що задіяний для концентрації уваги на найважливіших подіях, що відбувались в Києві в умовах змагання кількох державних проєктів впродовж 1918 року. Також використаний *історико-біографічний* метод дослідження задля характеристики персоналій – Дмитра Донцова, Євгена Чикаленка та Лонгина Цегельського. За допомогою *історико-порівняльного метода* було проведено компаративний аналіз обраних джерел, а саме виділено спільне й відмінне у погляді авторів на Київ в один з вирішальних періодів визвольних змагань і в їхньому ставленні до гетьмана Павла Скоропадського та його опонентів.

Наукова новизна роботи полягає у спробі дослідити суспільно-політичну атмосферу у Києві 1918 року на основі аналізу змісту еґо-

документів провідних українських діячів як авторитетних свідків подій доби визвольних змагань.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для підготовки навчальних і навчально-методичних матеріалів для викладання історії в загальноосвітніх закладах, для проведення історико-просвітницької роботи.

Апробація дослідження: результати роботи частково апробовано у доповіді «Спогади Лонгіна Цегельського “Від легенд до правди” як історичне джерело» на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених із міжнародною участю «Українська минувшина: війни за ідентичність та незалежність» (м. Київ, 24 квітня 2025 р.).

Структура роботи зумовлена загальною концепцією й завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (семи підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (38 позицій). Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографічною основою роботи стали праці, з яких можна було отримати відомості щодо громадського та політичного життя Д. Донцова, Є. Чикаленка та Л. Цегельського, а також інформацію з історії написання їхніх мемуарних творів.

Для дослідження постаті Д. Донцова й для демонстрації етапів формування його як політичного лідера, визначення його політичних, починаючи із студентських років, були використані праці С. Квіта¹, Б. Кравців², М. Сосновського³.

Значний внесок у дослідження біографічних відомостей про Є. Чикаленка зробив його товариш Д. Дорошенко⁴. У своїй монографії автор багатогранно описує життєвий шлях діяча, починаючи з перших проблисків національної свідомості у дитячих роках, завершуючи описом життя Чикаленка у еміграції. Загальні відомості щодо історіографії з життєпису Є. Чикаленка, а також його участі у процесах державотворення 1917–1919 рр. були отримані зі статей Ю. Бойка⁵, також для розуміння ролі Є. Чикаленка у подіях доби встановлення української державності було використано праці Л. Чекаленка⁶ та Л. Березівської⁷. Ця інформація унаочнила вплив діяча на

¹ Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.

² Кравців Б. Передмова / Сосновський М. Дмитро Донцов. політичний портрет. Нью-Йорк–Торонто, 1974. 419 с.

³ Сосновський М. Дмитро Донцов. політичний портрет. Нью-Йорк–Торонто, 1974. 419 с.

⁴ Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. Прага : Видання фонду ім. Євгена Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1934. 100 с.

⁵ Бойко Ю. Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Євгена Чикаленка. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 25. С. 285–289; Його ж. Участь Євгена Чикаленка у процесах державотворення в добу української революції 1917–1919. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2006. Вип. 87/88. С. 63–66.

⁶ Чекаленко Л. Постать Євгена Чикаленка в нашій історії. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. 2016. Вип. 18. С. 247–253.

⁷ Березівська Л. Д. Чикаленко Євген Харлампійович / Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2005. С. 586–591.

розвиток українського національного руху на початку ХХ ст. У праці І. Старовойтенко⁸ Є. Чикаленко представлений як фахівець із сільського господарства, розглянуто його внесок у формування культури землекористування сільського населення.

З метою висвітлення епізодів з життя Л. Цегельського було використано низку історіографічних праць авторства О. Сем'яник⁹, П. Гай-Нижника¹¹, І. Іваницького¹², Г. Білорусець¹³, М. Полич¹⁴, В. Купчика¹⁵, К. Левицького¹⁶, що ретрансливали суспільно-політичні ідеї провідного західноукраїнського діяча, а також окреслили зміст його діяльності у період Української революції.

Питанням характеристики щоденникових записів Д. Донцова та Є. Чикаленка присвячено розвідки В. Пархоменка¹⁸, І. Левченко¹⁹,

⁸ Старовойтенко І. М. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 1. С. 21–32

⁹ Сем'яник О. В. Від студентського активіста до громадсько-політичного лідера: початки суспільно-політичної діяльності Лонгина Цегельського наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. 2011. №23. С. 262–268.

¹⁰ Сем'яник О. В. Лонгин Цегельський та його державотворча діяльність у період 1918–1919 рр. *Схід*. 2012. № 2. С. 143–147.

¹¹ Гай-Нижник П. Лонгин Цегельський – патріот, націонал-демократ, соборник. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2022doc_tsehelsky.php (дата звернення 12.02.2025)

¹² Іваницький І. В. Лонгин Цегельський в державотворчих процесах України (1900 - 1950 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 17 с.

¹³ Білорусець Г. «Русь – це Україна». Лонгин Цегельський (1875–1950) – будівничий української державності. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rus-tse-ukrayina-lonhyn-tsehelsky/31430941.html> (дата звернення 10.02.2025)

¹⁴ Полич М. Я. Місце Лонгина Цегельського у політичному і державотворчому житті ЗУНР і УНР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. № 1 (2). С. 146–152.

¹⁵ Купчик В. Літературно-публіцистична спадщина Лонгина Цегельського як історичне джерело. URL: <http://www.kupchyk.lviv.ua/index.php?no=25> (дата звернення 09.02.2025)

¹⁶ Левицький К. Великий зрив: до історії укр. державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. Нью-Йорк : Вид-во Чарторійських, 1968. 149 с.

¹⁷ Левицький К. Українські політики. Силуети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. Львів : Видавничої спілка «Діло», 1937. Ч. 2. 109 с.

¹⁸ Пархоменко В. А. Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка-як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2013. № 35. С. 218–221.

¹⁹ Левченко І. «Рік 1918. Київ». Трансформація «східної політики» західних держав у свідченнях Дмитра Донцова. *Крутука*. 2019. Т. 23. Вип. 3–4. С. 11–12.

М. Рудницького²⁰, В. Панченка²¹, І. Мартинова²². Дослідження спогадів Л. Цегельського проводили Я. Дашкевич²³ та І. Іваницький²⁴.

Важливим історіографічним текстом для розуміння подій періоду Української держави Павла Скоропадського стала стаття С. Кульчицького²⁵, що розповідає про передумови гетьманського перевороту, внутрішню та зовнішню політику очільника держави, обставини падіння гетьманського режиму й приходу нової влади на чолі Директорії. Для характеристики щоденників як матеріалів особового походження, темою яких є часи Української революції 1917-1921 років стала в нагоді стаття Р. Пирого²⁶. Також були використані розвідки О. Мончака²⁷, Т. Асадчева²⁸ – для дослідження політичної атмосфери в місті, М. Грищенко²⁹ та О. Ковалевської³⁰ – для визначення значимості публічного простору та його використання з метою проведення політичних акцій.

²⁰ Рудницький М. Щоденник видавця Щоденника. *Діло*. Львів, 1931. 28 лютого. Ч. 45. С. 2.

²¹ Панченко В. «Ця боротьба, ця кров марно не пропаде...» URL: <https://tyzhden.ua/tsia-borotba-tsia-krov-mar-no-ne-propade/> (дата звернення 09.12.2024)

²² Мартинова І. С. 1918 рік у рецепціях Є. Х. Чикаленка. *Українське державотворення: історичний аспект* : матеріали Всеукр. наук. конф., 11 трав. 2018 р. Харків : ХНПУ, 2018. С. 77–87

²³ Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львів. Львів : Піраміда, 2007. 807 с.

²⁴ Іваницький І. Лонгин Цегельський. "Від легенд до правди": ключові проблеми. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Історія, 2015. Вип. 1(2). С. 152–157.

²⁵ Кульчицький С. В. Українська Держава часів гетьманщини. *Український історичний журнал*. 1992. № 7. С. 60–79.

²⁶ Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. № 6. С. 83–102.

²⁷ Мончак О. 1918: Головне, чого хотіли німці в Києві, аби Україна жила за законом. *Аргумент*. URL: <https://argumentua.com/stati/1918-golovne-chogo-khot-li-n-mts-v-ki-v-abi-ukra-na-zhila-za-zakonom> (дата звернення 14.11.2024)

²⁸ Асадчева Т. Княжий звіринець, монастирі та ботанічний сад: чим відома історична місцевість на Печерську. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95434/> (дата звернення 10.12.2024)

²⁹ Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2016. № 1. С. 31–38.

³⁰ Ковалевська О. Панахида по Мазепі: чому гетьман Скоропадський чинив спротив. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/5/153094/> (дата звернення 23.04.2025)

Основу джерельної бази дослідження склали щоденникові записи Д. Донцова «1918 рік. Київ»³¹, Є. Чикаленка «Щоденник (1918-1919)»³² та спогади Л. Цегельського «Від легенд до правди»³³. Також використані спогади П. Скоропадського³⁴, Н. Суровцової³⁵, В. Винниченка³⁶ як активних діячів досліджуваного періоду в історії Української держави.

Щоденник Д. Донцова розповідає про події від 29 травня 1918 року до 9 січня 1919-го, відображає суб'єктивне ставлення автора до політичних процесів, міської атмосфери часів гетьманського управління. Важливість використання цього джерела для дослідження періоду Української держави обумовлена службовим положенням Донцова, а саме його долученням до управлінського апарату П. Скоропадського, контактами із провідними діячами описаних подій.

Є. Чикаленко особисто знав практично усіх українських діячів тієї доби, чим і обумовлена змістовність його розповіді про події Української революції та боротьби за встановлення державності. Щоденникові записи автора переповнені авторитетними думками й спостереженнями щодо державних діячів періоду, політичної атмосфери під час Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського й Директорії, а також роздумами щодо державного будівництва України.

Попри те, що Л. Цегельський є західноукраїнським діячем, перебуваючи на Наддніпрянщині з дипломатичними місіями, описаними у власних спогадах, він зібрав цінні спостереження про атмосферу в Києві у період розгортання антигетьманського повстання, про важливі політичні акції в столиці та зміни в її життєдіяльності зі встановленням влади Директорії УНР. Ці унікальні відомості підкреслюють важливість

³¹ Донцов Д. Рік 1918, Київ. Торонто : Гомін України, 1954. 127 с.

³² Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). Київ : Темпора, 2011. 424 с.

³³ Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з першим листопадом 1918р. Нью-Йорк : Булава, 1960. 313 с.

³⁴ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. Київ, Філадельфія, 1995. 493 с.

³⁵ Суровцова Н. Спогади. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги 1996. 432 с.

³⁶ Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3. Нью-Йорк, 1968. 535 с.

використання «Від легенд до правди» для дослідження подій 1918 року, коли в Україні точилася боротьба за владу.

Отже, огляд використаних для написання роботи джерел і літератури засвідчив досить ґрунтовне джерельно-історіографічне забезпечення досліджуваної проблеми, водночас дозволив констатувати недостатнє висвітлення того питання, яким саме постає місто Київ 1918 року як місце концентрації громадсько-політичних процесів за часів впровадження різних проєктів будівництва української державності, на сторінках его-документів провідних українських діячів, що обумовлює актуальність цієї теми і доцільність її опрацювання.

РОЗДІЛ 2

Д. ДОНЦОВ, Є. ЧИКАЛЕНКО, Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ ЯК АВТОРИ РОЗПОВІДЕЙ ПРО ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

2.1. Дмитро Донцов і його щоденні записки «Рік 1918. Київ»

Постать Дмитра Донцова викликає різноманітні відгуки як у діячів тогочасного суспільства, так і у сучасних дослідників. Присутнє як скептичне ставлення до ролі Донцова у подіях Української революції, так і вшанування значення праці, ідей публіциста для розвитку українського націоналізму. Проте неможливо заперечити провідний вплив діяча на розвиток української політичної думки ХХ ст.

Накопичення досвіду у політичній сфері Д. Донцов розпочав із студентських років у Петербурзі. Будучи публіцистом, діяч вступив до Української соціал-демократичної робітничої партії. Напрями соціалістів збігалися з тогочасними думками Донцова, проте поступово він змінює свої погляди, пріоритетом яких постає український національний інтерес. Д. Донцов сміливо поширював думку про необхідність відокремлення України від Росії, ставав у опозицію, а у 1913 році вийшов з УСДРП. Сергій Квіт стверджує: «Через свої публіцистичні та есеїстичні виступи Донцов поступово стає відомою постаттю всеросійського політикуму, свого роду метафорою української чужорідности в межах Російської імперії»³⁷. Довгий проміжок часу Д. Донцов перебував у Берліні, де активно займався публіцисткою для німецької, австрійської, скандинавської преси. Переїхавши до Берну у 1916 році, діяч очолив Бюро Національностей Росії, за час існування якого опублікував 65 чисел «Кореспонденції народів Росії». У кінці березня 1917 року Донцов повертається у Львів, де отримує науковий ступінь доктора юриспруденції.

У праці В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення» є окремий підрозділ про Д. Донцова, зокрема про його членство у Українській соціал-

³⁷ Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. С. 22.

демократичній робітничій партії (УСДРП), подано характеристику діяча, а також засуджено його позицію щодо визвольних змагань. Винниченко стверджував, що Дмитро Донцов є ворогом української революції, який після поразки її керівників, «підхопив цей настрій і почав роздмухувати, почав скупчувати весь свій гнів, зневагу, обурення молодих душ на “нездарих, м’якотілих безвольних соціалістах”, які загубили українську державність»³⁸.

Після підписання Берестейського мирного договору, коли більшовики відійшли від українських земель, Дмитро Донцов під кінець березня вирушив до Києва, де за декілька місяців розгорнувся гетьманський переворот на чолі Павла Скоропадського.

Після приїзду Донцов вступив у Українську партію хліборобів-демократів, хоча як зазначає Михайло Сосновський, «до партійної праці від часу розриву з УСДРП в Донцова не було особливо великого ентузіазму»³⁹. У поглядах Донцова все більше демонструється відраза до соціалістичних партій і до Центральної Ради, негативне сприйняття якої було близьким і для партії хліборобів-демократів. Як і партія, у якій брав участь, Донцов підтримував ідею державного перевороту на чолі з П. Скоропадським, вбачаючи у ньому людину, яка може «... покласти кінець хаотичним відносинам, які на Україні починали набирати загрозливих розмірів»⁴⁰.

Враження від Д. Донцова в Києві описує Надія Суровцова, яка зустріла публіциста в Києві: «Це була дуже висока і дуже худа людина, з негарним смаглявим обличчям і густим, чорним, відкинутим назад волоссям. Обличчя вражало своєю нервовістю, а чорні, живі, колючі очі доповнювали враження [...] Мова в нього була надто швидка, – доводилося напружувати увагу, щоб ловити зміст. Він пересипав мову чужоземними цитатами і відразу заімponував мені такою ерудицією»⁴¹.

³⁸ Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3. С. 64.

³⁹ Сосновський М. Дмитро Донцов. політичний портрет. С. 138.

⁴⁰ Там само. С. 139.

⁴¹ Суровцова Н. Спогади. С. 146.

24-го травня 1918 року Донцов став директором Українського Телеграфного Агентства, що посилило його суспільний статус, допомогло отримувати інформацію про політику гетьманського уряду, а також підтримувати контакт власне з гетьманом⁴².

Після «Федеративної Грамоти» Скоропадського 14-го листопада 1918 року Донцов перестав працювати при гетьманському уряді і переховувався аж до часу, коли Київ звільнила Директорія. Його становище залишалося небезпечним, тому що він був учасником гетьманського перевороту та відігравав роль у встановленні цього режиму, передусім як публіцист, який майстерно розумів потреби того часу, що транлював у своїх публікаціях. Зокрема, Богдан Кравців стверджував, що Д. Донцов «не був практичним політиком й участі в діяльності зорганізованої політичної партії чи руху після визвольних змагань 1917-20 рр. не брав [...] Проте, як ідеолог і публіцист він мав величезний вплив на політичні концепції і розвиток провідних в цьому сторіччі політичних угруповань і рухів на українських землях»⁴³.

Щоденні записки Д. Донцова «1918 рік. Київ», які вийшли друком в 1954 році, є важливим джерелом для дослідження України під час гетьманського режиму 1918 року, тому що «...містять цікаві спостереження та оцінки внутрішньої і зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського»⁴⁴.

Власне Д. Донцов про свою працю зазначав: «Ця книга — не спогади. Це — щокількаденні записки, роблені похапцем, часто вночі, в 1918 році в Києві, про зустрічі, епізоди, події та акції політичного характеру — чисто випадково збережені до цього часу ...»⁴⁵.

Книга «1918 рік. Київ» є автобіографічною, охоплює період часу від 29 травня 1918 до 9 січня 1919 року. Через свою посаду директора Українського Телеграфного Агентства, особисте спілкування з провідними діячами,

⁴² Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. С. 129.

⁴³ Кравців Б. Передмова // Сосновський, М. Дмитро Донцов. політичний портрет. С. 11.

⁴⁴ Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. С. 89.

⁴⁵ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 3.

передусім з гетьманом, автор мав велику інформаційну базу для написання щоденних записок, які, окрім відображення соціальних подій, за словами Ілля Левченка, «...рясніють емоційними відрухами та суб'єктивністю оцінок дійсності»⁴⁶, водночас, як зазначає Михайло Сосновський «...дають багатий матеріал для студій і самого автора і партійно-політичного та державного життя тогочасної України»⁴⁷.

Отже, Д. Донцов, як діяч, чиї погляди, думки і праці просували українські національні інтереси, не відігравав провідної ролі у подіях Української революції, проте як публіцист захищав українські національні інтереси, поширював антиросійські тези. Щоденні записи «1918 рік. Київ» написані не лише свідком визвольних змагань, а й їх важливим учасником, що значущість цього щоденника як історичного джерела.

2.2. Євген Чикаленко як громадський діяч і мемуарист

Євген Харлампійович Чикаленко був не просто громадсько-політичним діячем, зразковим підприємцем, публіцистом – його діяльність супроводжувалась руйнуванням стереотипів про елітний прошарок українців, у якому Є. Чикаленко виступав як справжній благодійник, меценат української культури.

Л. Чекаленко зазначала, що «чудовою рисою Євгена Харлампійовича була здатність мирити непримиренні сторони, знаходити компроміси між ворогуючими людьми, політиками, партіями»⁴⁸. Це твердження є досить влучним, враховуючи багатогранне політичне життя Є. Чикаленка, який, під час періоду Української революції, знаходив спільну мову з представниками та лідерами Української Центральної Ради, періоду Гетьманату, Директорії.

Однак, для характеристики Є. Чикаленка необхідно додати, що він не прагнув до лідерської ролі в громадсько-політичному процесі. Як влучно

⁴⁶ Левченко І. «Рік 1918. Київ». Трансформація «східної політики» західних держав у свідченнях Дмитра Донцова. С. 11.

⁴⁷ Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. С. 137.

⁴⁸ Чекаленко Л. Постаць Євгена Чикаленка в нашій історії. С. 250.

додає Ю. Бойко: «Він вважав себе лише за першого слугу української справи, який усе своє життя віддав для того щоб постала Українська Держава»⁴⁹.

За словами І. Старовойтенко, сучасники, всупереч заможності та статусу діяча, описували Є. Чикаленка як «дядька-господаря», аніж як пихатого пана: «Це був кремезний козак-степовик із карими очима, орлиним, буйним чубом і опущеними долу вусами...»⁵⁰, «...мав просту натуру, яка відбилася у його зовнішності, поведінці, смаках, звичках, родинному укладі, який базувався на українських традиціях»⁵¹.

У своїй монографії Д. Дорошенко підтверджує факт формування національної свідомості Чикаленка ще з юності: «У хлопця, що виріс в українському старосвітському оточенні – серед української народньої стихії, читання українських книжок, а особливо історичного змісту, дуже легко й натурально викликало проблиски національної свідомості»⁵². Село Перешори, де народився Є. Чикаленко, стало важливим місцем не лише для сформування любові до української культури – воно активно вплинуло на розвиток агрокультури народу. Тут він написав працю «Розмови про сільське господарство», яка розійшлася накладом близько мільйона примірників. Попри тривалий опір російського уряду, праця все ж була опублікована в 1897 р. живою, зрозумілою для селянства українською мовою. Д. Дорошенко писав: «Просто, у формі звичайної розмови, автор оповідав про спроби підвищення сільсько-господарської культури і давав практичні поради, добре випробовані на своєму власному господарстві»⁵³.

Активна політична діяльність Є. Чикаленка розпочалась із вступу до Української радикально-демократичної партії, що згодом, у 1908 р. перетворилась в Товариство українських поступовців, учасники якого

⁴⁹ Бойко Ю. Участь Євгена Чикаленка у процесах державотворення в добу української революції 1917-1919. С. 66.

⁵⁰ Старовойтенко І. М. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України. С. 22.

⁵¹ Там само. С. 32.

⁵² Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. С. 13.

⁵³ Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. С. 27.

ставили за ціль зберегти здобуті надбання українства. Газета «Рада», початкова назва якої «Громадська думка», стала друкованим органом товариства. Видання цієї газети у 1905 р. пов'язане зокрема з благодійністю Є. Чикаленка, який вважав справу української преси вирішальною для формування національної свідомості. На видавництво «Ради» Чикаленко витрачав власні кошти, жодним чином не отримуючи від часопису матеріальних благ. Зокрема, у праці Л. Березівської зазначається, що «щороку до війни 1914 р. Євген Харлампійович вкладав з власних коштів у бюджет газети 10-12 тис. рублів, для чого довелося заставити будинок у Києві, продати землю...»⁵⁴.

У перші дні революції 1917 р. була зібрана Рада ТУП, на якій було ухвалено організування загального керуючого органу – Центральну Раду. За підсумками, очолювати УЦР став М. Грушевський. За твердженнями Д. Дорошенка, Чикаленко мав усі шанси очолити УЦР, однак безкінечні суперечки гальмували роботу і врешті-решт знеохотили хворого Чикаленка, який перестав ходити на засідання Центральної Ради⁵⁵ й на певний час відсторонився від політичної боротьби, з 17 березня по 20 жовтня 1917 р. перебуваючи у Перешорах, де про події в Києві дізнавався лише з газет та листів товаришів. У одному з листів до Чикаленка С. Єфремов писав: «у такий відновідальний момент так не вистачає Вашої присутності в Києві, бракує твердого голосу світлої голови, авторитетної думки»⁵⁶.

За часів гетьманату Павла Скоропадського з 29 квітня 1918 р., Є. Чикаленко перебував в Києві та активно стежив за подіями. П. Скоропадський запропонував Є. Чикаленку пост міністра земельних справ через Д. Дорошенка та Ф. Лизогуба, однак жоден з них не отримав позитивної відповіді – Є. Чикаленко скаржився на здоров'я, через що він не міг прийняти цю посаду. На думку Д. Дорошенка: «...присутність в

⁵⁴ Березівська Л. Д. Чикаленко Євген Харлампійович. С. 588.

⁵⁵ Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. С. 29.

⁵⁶ Бойко Ю. Участь Євгена Чикаленка у процесах державотворення в добу української революції 1917-1919. С. 64.

гетьманським уряді такого заслуженого й авторитетного українського діяча, як Чикаленко, безумовно скріпила б довіря до гетьманського уряду в національних українських колах і допомогла б взаємному порозумінню»⁵⁷. Однак, слід додати, що коли міністром земельних справ був обраний його знайомий В. Леонтович, тоді Чикаленко погодився співпрацювати з міністерством і стати членом комісії для вироблення земельного закону. Однак закон не був реалізований – Гетьманська держава у грудні 1918 р. була повалена Директорією. У січні 1919 р., передбачаючи програш уряду Директорії перед наступом більшовиків, Є. Чикаленко назавжди покинув Київ.

Є. Чикаленко, формально залишаючись поза владними структурами, проте, взаємодіючи з великою кількістю дійових осіб у добі Української революції, міг вільно ділитися поглядами щодо політичної, суспільної, культурної царини тогочасної України, а також власним баченням державного будівництва та історичну долю своєї країни. Значна частина діяльності Є. Чикаленка на еміграції була посвячена підготовці до друку та публікації щоденників. Робота тривала з кінця 1922 р., коли газета «Свобода», що видавалась в Америці, запропонувала видати щоденник до друку. В останні роки життя автор почав переосмислювати перебіг визвольних змагань та причини їхньої поразки. У передмові до першого видання щоденника, Є. Чикаленко визнає дрібність записаних подій у дореволюційну пору в порівнянні з тим, що він написав після 1917 р., Однак, після розмов з В. Липинським вирішує повністю друкувати свій щоденник, не приховуючи ніяких подій чи відвертих характеристик, які могли негативно вплинути на репутацію багатьох українських діячів. Є. Чикаленко вірив, що його щоденникові записи будуть важливі для дослідників, які матимуть можливість повідкидати лишне, «полову», і обрати важливу інформацію з мемуарів, «добре зерно»⁵⁸. Вперше «Щоденник (1907–1914)»

⁵⁷ Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність С. 83.

⁵⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 19.

виданий у Львові у 1931 р. М. Рудницький писав тоді, що цей твір має «в собі те, за чим так страшенно тужимо, беручи в руки рідну книжку: живих людей, цікаві події і інтелігенцію, що не намагається вийти поза свої природні межі»⁵⁹. Наукова публікація «Щоденників» Є. Чикаленка була здійснена у 2004 р. за упорядкуванням В. Верстюка та у 2011 р. за упорядкуванням Т. Осташко. На думку Р. Пирого, саме щоденникові записи Є. Чикаленка слід вважати «...найбільш інформативними і досить об'єктивними»⁶⁰.

Отже, Є. Чикаленко, як влучно зазначила І. Старовойтенко, «...обирає свій шлях: присвячує себе не примноженню успадкованих багатств і збиранню нових, а тяжкій і, здавалось би, безперспективній та невдячній праці на українській ниві». Є. Чикаленко активно поєднував громадське та політичне життя, був хорошим землевласником і господарем, публіцистом, меценатом. Використання щоденникових записів Є. Чикаленка, авторитетного та непересічного учасника періоду становлення української держави є необхідним для багатозарового дослідження подій Української революції під керівництвом УЦР, гетьманату Скоропадського та Директорії.

2.3. Спогади Лонгіна Цегельського як історичне джерело

Події Української революції відбувались під пильним спостереженням не лише наддніпрянського суспільства, а й західноукраїнських діячів, що викликало спільний інтерес щодо справи формування національної державності та об'єднаності після поступового розпаду Австро-Угорської імперії, а також активних дій Центральної Ради УНР щодо проголошення власної незалежності. Одну із провідних ролей на західноукраїнських землях під час національно-визвольних змагань відіграв Л. Цегельський, котрий зробив помітний внесок не лише у формуванні Західноукраїнської Народної Республіки, а й у налагодженні міцних дипломатичних відносин із Наддніпрянською Україною, що й визначило шлях до спроби об'єднання

⁵⁹ Рудницький М. Щоденник видавця Щоденника. С. 2.

⁶⁰ Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. С. 89.

українських земель. За словами О. Сем'яник, «... жодна важлива подія державно-політичного значення, починаючи з 1918 р., не відбувалася без його безпосередньої участі»⁶¹.

Цегельський Лонгин Михайлович розпочав свою громадську-політичну діяльність ще зі студентських років, коли відстоював ідеї соборної державності України її незалежності, об'єднання галицьких та російських українців⁶². Спогад про Л. Цегельського періоду студентських років, що підтверджує його як здібного студента та активного діяча у суспільному житті, залишив К. Левицький: «Вже з кінцем дев'яťдесятих років минулого століття як студент університету у Львові визначився енергією і вимовою та причинився до злуки студентських товариств “Ватра” й “Академічне Брацтво” у Львові у з'єдинену студентську організацію: Академічна Громада»⁶³. Це формувало ораторські та політичні зачатки впливового діяча, який, на думку П. Гай-Нижника, «... один з перших кинув клич боротьби за самостійну Україну»⁶⁴.

Після завершення навчання в університеті, Л. Цегельський певний проміжок часу займається адвокатською діяльністю, однак згодом повністю перелаштовується на публіцистику та політику, зокрема стає членом української національно-демократичної партії⁶⁵.

Під час розгортання Першої світової війни, із виникненням Головної Української Ради 1 серпня 1914 р., Л. Цегельський вирішує увійти до цієї міжпартійної організації, тому що вона стала об'єднуючою ланкою у виборюванні українських національних інтересів на західноукраїнських землях. Цей початок буремних часів, на думку Л. Цегельського, мав особливе значення саме для українського народу. У своїй статті «З чого виникла війна

⁶¹ Сем'яник О. В. Лонгин Цегельський та його державотворча діяльність... С. 143.

⁶² Сем'яник О. В. Від студентського активіста до громадсько-політичного лідера... С. 264.

⁶³ Левицький К. Українські політики. Друга частина. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. С. 70.

⁶⁴ Гай-Нижник П. Лонгин Цегельський – патріот, націонал-демократ, соборник. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2022doc_tsehelsky.php (дата звернення 12.02.2025)

⁶⁵ Купчик В. Літературно-публіцистична спадщина Лонгина Цегельського як історичне джерело. URL: <http://www.kupchyk.lviv.ua/index.php?no=25> (дата звернення 09.02.2025)

та що вона може принести» автор зазначає: «Зачалась війна від Сербів, та не за Сербів вона по правді ведеться, а за нас Українців, за нашу українську землю і за наш український нарід!»⁶⁶. Публікація дає уявлення про погляд автора на можливість створення самостійної соборної української держави, галицькими та російськими українцями, за умов програшу Російської імперії: «Натомість певна річ, що в разі розгрому Росії повстала б самостійна українська держава [...] От для сеї рівноваги й сотворено б на міжнароднім мировім конгресі українську державу так, як недавно сотворено Албаїю, тому сорок літ Болгарію, а ще давнійше Сербію і Грецію»⁶⁷.

Із окупацією Галичини військами Російської імперії Л. Цегельський був вимушений переїхати до Відня, де продовжував політичну діяльність. Л. Цегельський активно діяв у справі переформування 5 травня 1915 р. Головної Української Ради в Загальну Українську Раду, яка мала охоплювати інтереси усіх українських земель у межах Австро-Угорської імперії⁶⁸.

Проголошення незалежності Української Народної Республіки у IV універсалі та укладання Берестейського мирного договору вплинуло на підсилення національно-визвольного руху серед західноукраїнської інтелігенції. У книзі К. Левицького «Великий зрив» міститься інформація, що вже у серпні 1918 р. розпочалися таємні «наради про організацію адміністрації і війська, що мали зайняти Львів і Східну Галичину в ім'я української державности»⁶⁹. Л. Цегельський став одним з тих, хто проводив описані таємні наради.

Із поступовим розпадом Австро-Угорської імперії Л. Цегельський став одним з ключових діячів у становленні незалежності західноукраїнських земель. О. Сем'яник називає його «речником українського державотворення»⁷⁰, визнаючи великий вплив як оратора для перехоплення

⁶⁶ Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. С. 3.

⁶⁷ Там само. С. 9-10.

⁶⁸ Гай-Нижник П. Лонгин Цегельський – патріот, націонал-демократ, соборник. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2022doc_tsehelsky.php (дата звернення 12.02.2025)

⁶⁹ Левицький К. Великий зрив... С. 92-93.

⁷⁰ Сем'яник О. Лонгин Цегельський та його державотворча діяльність у період 1918-1919 рр. С. 144.

влади від австрійського уряду над західноукраїнськими землями. 18 жовтня 1918 р. він увійшов до Української Національної Ради, був автором декларації та маніфесту цього об'єднання⁷¹.

Після проголошення ЗУНР та формування його уряду, 9 листопада 1918 р. Лонгин Цегельський отримав посаду державного секретаря внутрішніх справ. Однак з часом, як зазначає І. Іваницький, його увага перемістилася на головне завдання – налагодження дипломатичних відносин з Наддніпрянською Україною та підготовку до майбутнього об'єднання⁷². Слід додати, що, за словами М. Полич, Цегельський мав хороші стосунки як з П. Скоропадським та його урядом, так і з очільниками Директорії, що й обумовило рішення призначити його основним делегатом задля зміцнення відносин між українськими державними верхівками⁷³.

Важливим прикладом впливу Л. Цегельського у налагодженні соборності між Західною та Східною Україною стала праця над Актом Злуки. Як зазначає М. Полич: «Це був найпомітніший аспект його державницьких, у тому числі й дипломатичних зусиль»⁷⁴. Врешті-решт Л. Цегельський став заступником міністра закордонних справ Української Народної Республіки до моменту легітимності влади Директорії, хоча ця посада була більш формальною⁷⁵.

Після повернення до Галичини з Києва, захопленого більшовиками, 13 лютого 1918 р. Л. Цегельський залишає пост міністра внутрішніх справ Західної Облaсті Української Народної Республіки, тому що його думка щодо долі державної цілісності не співпадала з позицією президента Є. Петрушевича. З цього моменту розпочинається еміграційний період

⁷¹ Гай-Нижник П. Лонгин Цегельський – патріот, націонал-демократ, соборник. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2022doc_tsehelsky.php (дата звернення 12.02.2025)

⁷² Іваницький І. В. Лонгин Цегельський в державотворчих процесах України... С. 10.

⁷³ Полич М. Я. Місце Лонгина Цегельського у політичному і державотворчому житті ЗУНР і УНР. С. 149.

⁷⁴ Полич М. Я. Місце Лонгина Цегельського у політичному і державотворчому житті ЗУНР і УНР. С. 150.

⁷⁵ Там само.

життя, де Цегельський продовжує займатися політичною та журналістською діяльністю⁷⁶.

Вагомим внеском у дослідження історії Української революції є спогади Л. Цегельського «Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з першим листопадом 1918 р.». На думку Р. Пирога, вони є найбільш обширними серед західноукраїнських діячів, і, хоча насамперед відображають становлення Західноукраїнської Народної Республіки, «... автор подає досить цікаві спостереження про події в Наддніпрянській Україні, зокрема в добу Гетьманату та початку діяльності Директорії УНР»⁷⁷. За висновком І. Іваницького, Л. Цегельський «...єдиний з міністрів ЗУНР та єдиний представник української репрезентації в австрійському сеймі та член Української Головної Ради, хто залишив по собі спогади»⁷⁸.

За початковим задумом, спогади Л. Цегельського не були окремою книгою. Він почав оприлюднювати їх з 1938 р. у формі статей газеті «Америка», де за рік до цього почав працювати, а згодом став редактором. Спогади друкувалися в газеті до 1959-1960 рр. вже по смерті автора. Окремою книгою їх видали у 1960 р. у Нью-Йорку. Оцінюючи цю публікацію, Я. Дашкевич зауважує коректування оригінального тексту автора: «Треба дуже шкодувати, що книжка “Від легенд до правди” була насправді лише вибраною частиною спогадів, до того ще й відповідно відредагованою»⁷⁹.

На початку своїх спогадів автор зазначає, що, зазвичай, головні події під час революцій та переворотів схвалювались «довірочно», що рідко фіксувались письмово. Це призводило до створення недостовірного викладу історичних подій людьми, що не були прямими свідками описаних подій і, як результат, поступового укорінення викривлених фактів. У пошуку істини

⁷⁶ Білорусець Г. «Русь – це Україна». Лонгин Цегельський (1875–1950) – будівничий української державності. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rus-tse-ukrayina-lonhyn-tsehelsky/31430941.html> (дата звернення 10.02.2025)

⁷⁷ Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років... С. 86.

⁷⁸ Іваницький І. Лонгин Цегельський. "Від легенд до правди": ключові проблеми. С. 153.

⁷⁹ Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. С. 504-505.

щодо подій української революції Л. Цегельський констатує потребу у написанні дійсної історії революції, та у власних спогадах не ставить за мету розкрити увесь спектр подій боротьби за державність, а лише намагається додати власні спомини, що можуть відрізнитися від усталених у широкому колі поглядів на перебіг визвольних змагань. Як зазначає автор: «Тому й те, що тут буде сказане про події, звязані з 1-им листопада, далеке від такої історії. Це тільки згадка про калька замітніших подій – головно таких, що або невідомі загалові, або їх цілком невірно представлялося в переказуваних іншими версіях»⁸⁰.

Л. Цегельський був важливим учасником дій, описаних у спогадах. Основну увагу було приділено опису становлення державності на західноукраїнських землях, висвітленні подробиць державного перевороту, а також спростуванню усталеного тлумачення історичних фактів. Іншою важливою темою спогадів є будування відносин між ЗУНР та УНР для спроби майбутньої соборності держави. Л. Цегельський декілька раз відправлявся з дипломатичною місією в Київ, де вів перемови з представниками правлячих верхівок щодо союзу. Автор спогадів, маючи контакти як з гетьманатом Скоропадського, так і Директорією, активно залучався до зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, маючи можливість прослідити за громадсько-політичними настроями в Києві у період Української революції⁸¹.

Із часу подій, описаних у спогадах Л. Цегельського, пройшло більше 20 років, тому Я. Дашкевич зазначає: «Це, з одного боку, пам'ятка політичної думки, але думки не часів 1918–1919 рр., а кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст., коли спогади писалися і відбивали кінцеву стадію переконань автора»⁸².

Спогади Л. Цегельського мають на 76 розділів. Автор зазначає, що книга описує 3 місяці, а саме листопад, грудень 1918 р. та січень 1919 р. як найважливіші в історії тогочасних державотворчих процесів. Л. Цегельський

⁸⁰ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 15.

⁸¹ Іваницький І. Лонгин Цегельський. «Від легенд до правди»... С. 154-155.

⁸² Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. С. 507.

позиціонував себе як особу, найбільш загально обізнану у подіях українського державного будівництва з 1917 по 1919 рр. Як зазначається у спогадах: «Ні один з галицьких політиків не бував стільки разів на Великій Україні, що я, та не слідував власними очима за розвитком подій над Дніпром, як це я мав нагоду слідити. Також ніодин із Придніпрянців не мав спроби приглянутись Галичині, так як я Великій Україні. Тому, можу сказати, я міг виробити собі загально-український образ наших визвольних і державних змагань»⁸³.

Попри те, що кожен розділ потенційно містить як згадки про громадсько-політичні події, так і відомості щодо провідних діячів періоду державотворення в західноукраїнських землях і в Наддніпрянщині, все ж можна виокремити розділи, присвячені безпосереднім відвідинам Л. Цегельським Києва під час дипломатичних місій.

Так, зокрема, перша описана в спогадах дипломатична місія до Києва розпочинається з розділу під назвою «Рішальна нарада – Місія на Велику Україну», де на нараді в Золочеві було затверджено відправити Л. Цегельського до Києва задля пошуку допомоги. У розділі «В розбурханому морі – Історичні місця» автор спогадів потрапляє на територію Наддніпрянщини, зокрема у Фастів, де розпочинає відмічати різницю у повсякденні під час гетьманату Скоропадського та у момент повстання проти нього, а також фіксує громадські настрої. Інформація про погодження допомоги від Великої України, а також опис очільників Директорії містяться у розділі «У директорії», а також «Автономія чи централізм? – Підписання умови про злуку». Саме в останньому з зазначених розділів є інформація про підписання у Фастові Передвступного договору між УНР та ЗУНР.

Початок другої описаної в спогадах дипломатичної поїздки до Києва розпочинається з розділу «Друга моя місія в Україну – Тріумф Директорії», де Л. Цегельський ділиться своїми враженнями про урочистий в'їзд

⁸³ Цегельський Л. Від легенд до правди : спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. С. 307.

Директорії. У розділі «Київські розмови з головою Директорії» він спілкується щодо виділення допомоги для Західноукраїнських земель та майбутнього Акту Злуки з В. Винниченком. У розділах «Стрілецькі похорони. – Зустріч із премером Чехівським» та «Тривожні вісті. – Розвал почався» описуються публічний простір Києва після зміни влади.

Третя важлива дипломатична місія Л. Цегельського розпочинається з розділу «До Києва», коли західноукраїнська делегація з 65 осіб вирушає в столицю напередодні символічного оголошення Акту Злуки на Софійській площі. Мемуарист розповідає про враження галицьких представників стосовно Києва, а також про їхній вплив на громадську думку в столиці щодо всеукраїнської соборності.

Отже, Л. Цегельський був провідною постаттю подій Української революції у боротьбі за соборну незалежну державу. Як безпосередній учасник постановня Західноукраїнської Народної Республіки та її подальшого функціонування, він брав на себе вирішення як внутрішніх, так і зовнішніх справ у країні. Його спогади «Від легенд до правди» є важливим історичним документом століття. Описи його дипломатичних місій до Києва унаочнюють ключові явища того часу, громадські настрої та атмосферу в Києві як осередку політичного життя періоду Української революції, тому мають значний потенціал для дослідження.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА АТМОСФЕРА В КИЄВІ 1918 РОКУ В ОЦІНЦІ АВТОРІВ ЕГО-ДОКУМЕНТІВ

3.1 «Лідери думок» Української революції в Києві в зображенні Д. Донцова, Є. Чикаленка, Л. Цегельського

Его-документи провідних українських діячів, зокрема щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка, а також спогади Л. Цегельського є інформативними джерелами, що містять суб'єктивні оцінки авторів стосовно головних діячів Української революції та їхньої політики. Особлива увага наділяється тогочасним лідерам думок, що визначали різні шляхи тогочасної побудови державності на теренах України. Мова йде про М. Грушевського як очільника Української Центральної Ради, П. Скоропадського як гетьмана Української Держави, а також В. Винниченка, а згодом С. Петлюру, як очільників Директорії Української Народної Республіки. Усі вони, відповідно до особливостей поглядів і політичних уподобань авторів, індивідуального досвіду спілкування з ними, демонструються з різних сторін.

У спогадах Л. Цегельського міститься значна кількість інформації щодо власного ставлення автора до провідних політичних діячів часів Української революції. У широкому розумінні Л. Цегельський поділяв тогочасну політичну еліту на гетьманську владу П. Скоропадського та його опозицію, що складалась з соціалістів і революціонерів. Зокрема, як зазначає автор, у 1918 р. це було масовою тенденцією в Наддніпрянській Україні – позиціонувати себе соціалістом, навіть попри певну різнобіжність з ідеологією. У своїх записах він писав, що це була «революційна мода», у якій «кожен інтелігент – чи був він ним чи ні – грав соціаліста»⁸⁴.

Ставлення Л. Цегельського до М. Грушевського описано у розділі «Трудовий Конгрес», де автор підкреслює професійні якості діяча, однак здивований його партійним оточенням, яке не мало ґрунтовних поглядів: «А

⁸⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 142.

яким чудом проф. Грушевський, поважна людина та вчений історик, забрив у цю недоварену компанію...»⁸⁵. Політичні ідеї М. Грушевського, представника наддніпрянської соціалістичної інтелігенції, не були близькими Л. Цегельському. Тогочасних соціалістів Л. Цегельський позиціонує як таких, що не мали стійкої підтримки серед населення: «інтелігентські доктринери, що висіли в повітрі, люди без ніякого змісту реальності».⁸⁶

Політичні орієнтири М. Грушевського не були близьким і для Д. Донцова та Є. Чикаленка, які підтверджували авторитетність очільника УЦР та великий внесок в збагаченні української історіографії, однак не підтримували його погляд на будівництво державності в тогочасній Україні. Зокрема, у праці Є. Чикаленка «Щоденник (1918-1919)» записом за 7 червня 1918 р. зазначає: «Очевидно, Грушевський при своїй своїй, можна сказати, геніальності, дивлячись в далеку будучність не бачив у себе під ногами того, що всі бачили і лучче було б, якби він писав історію, а не робив її»⁸⁷.

У щоденникових записах «Рік 1918. Київ» Д. Донцов також зазначає впливовість постаті М. Грушевського, визнаючи його «славною українським вченим»⁸⁸ та називаючи його беззаперечним авторитетом серед демократів, їхнім «божищем і прапором»⁸⁹. Однак в той же момент, у політичній перспективі, автор щоденника сприймав очільника УЦР як москвофіла, що з самого початку, разом з усією тогочасною соціально-демократичною інтелігенцією, обрав помилкову стратегію формування самоврядування в Україні, відкидаючи саму ідею боротьби за українську незалежність, сподіваючись, що «щастя Україні принесе Москва», під проводом якої українська формальна незалежність поступово переросте на фактичну⁹⁰.

Значну кількість відомостей стосовно огляду політичних лідерів Української революції у спогадах Л. Цегельського було присвячено

⁸⁵ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 143.

⁸⁶ Там само. С. 76.

⁸⁷ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 94.

⁸⁸ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 123.

⁸⁹ Там само. С. 33.

⁹⁰ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 117.

В. Винниченку. Їхнє знайомство розпочалось ще з 1902 р., автор зазначає, що знав В. Винниченка дуже добре⁹¹. Як політичного діяча Л. Цегельський охарактеризував В. Винниченка у спогадах досить негативно, називаючи його соціальним авантюристом, який у самий невдалий момент, замість підтримки гетьманського державотворення, або ж принаймні не перешкоджання йому, проводив соціальні експерименти задля побудови «фантастичної» соціалістичної України. Автор порівнює Винниченка та його оточення з історичними особами минулого: «Тоді були в нас реально думаючі лідери, не фантасти, не доктринери з головами начиненими чужими теоріями. Хмельницький, Виговський, Кричевський, Богун, Жданович, Золотаренко, Сомко – посивілі в боях і політиці – мужі, а не наївні студенти, не соціалізмом зачаджені літератори без ніякого глузду до дійсности».⁹² На думку Л. Цегельського, підбурюючи народ проти П. Скоропадського як узурпатора, В. Винниченка, як очільник, що зрештою отримав можливість визначати курс тогочасної України, не розробив ніякого ладу в ній, а лише знищив вже існуючий і залишив країну, захоплену анархією⁹³.

Однак іноді політичні роздуми В. Винниченка як очільника Директорії УНР були симпатичні Л. Цегельському. Він захоплювався думками В. Винниченка про можливість створення за гетьманату Скоропадського лояльної державі опозиції, яка могла об'єднати у державотворчому будівництві національну та соціалістичну інтелігенцію: «Я слухав Винниченка та думав: чи це справді в тій хвилині великий державний муж, будівничий держави та творець нації говорить із нього, чи може тільки імпульсивний та імпресивний письменник [...] Чи не є тільки забава сміливими думками?»⁹⁴ Л. Цегельський також описав особистісні риси В. Винниченка. Під час першої дипломатичної зустрічі з членами Директорії Л. Цегельський охарактеризував В. Винниченка як «другого щодо розуму»,

⁹¹ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 142.

⁹² Там само. С. 134-135.

⁹³ Там само. С. 283.

⁹⁴ Там само. С. 193-194.

який «скоро орієнтувався та скоро рішався»⁹⁵, а пізніше оцінив його як «рішучу» та «самопевну» людину, успішного переговорника, що з легкістю зміг переконати західну делегацію долучитись до підтримки революційного повстання проти гетьмана⁹⁶.

Є. Чикаленко у своєму щоденнику бачить В. Винниченка як «людину настрою»⁹⁷. Це підтверджується розмовою з С. Петлюрою, коли Чикаленко дізнається про намір Винниченка скинути гетьмана, хоча декілька днів тому він був іншої думки: «Петлюра наче зовсім щиро висловився, що Винниченко сталої думки не має, що він захоплюється моментами, що він ще недавно щиро готов був разом з гетьманом будувати Україну, а тепер під впливом Шаповала вже йде проти гетьмана і готов для цього навіть з більшовиками єднатись»⁹⁸. Повернення Володимира Винниченка 24 квітня до Києва Є. Чикаленко зустрів із радістю, однак зауважив, що той зазнав більшовицького впливу: «...він все говорить про необхідність заведення державного соціалізу, про знищення грошей і заведення трудових знак та іншу нісенітницю»⁹⁹. У записі за 11 листопада читаємо: «Натура у В. К. цілком автократична, яка не переносить інакомислія, а особливо конкуренції собі [...] отся його величезна тщеславність може багато наробити лиха Українській Державі і погубить його самого»¹⁰⁰. Політичні рішення В. Винниченка як очільника Національного союзу не влаштовували Є. Чикаленка: «Лучче було б, якби він сидів в кабінеті й писав, ніж вести отаку політику»¹⁰¹.

У щоденникових записах Д. Донцова «Рік 1918. Київ» містяться відомості про знайомство та перші враження стосовно В. Винниченка. Зустріч відбулась у Києві 1907 р., де постать майбутнього очільника Директорії вразила автора щоденника: «... я не міг з дива вийти, невже так

⁹⁵ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 137.

⁹⁶ Там само. С. 81.

⁹⁷ Мартинова І. С. 1918 рік у рецепціях Є. Х. Чикаленка. С.83

⁹⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 207.

⁹⁹ Там само. С. 58.

¹⁰⁰ Там само. С. 197-198.

¹⁰¹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 198.

може виглядати письменник? Щось в очах, в обрисі уст виглядало мені як дуже неінтелігентне»¹⁰². Надалі Д. Донцов неодноразово стикався з В. Винниченком, однак поступово відносини між діячами погіршувались, зокрема через різну політичну орієнтацію – для Винниченка опубліковані статті Д. Донцова були «зашовіністичні», тоді як Д. Донцов засуджував «надію» про поступове формування української незалежності під більшовицьким контролем, плекану В. Винниченком, як і його втечу в еміграцію. Іронічно називаючи В. Винниченка наш «впередовець», він додає у щоденнику: «Хто ж, отже, виразніше, бачив тоді советську дійсність? Емігрант, чи ті сліпі й глухі підсоветські політики українські? Як справжні плебеї, бачили вони тільки формальну, декларативну, реклямну сторону справи, а не її укриту внутрішню суть»¹⁰³.

З п'ятірки членів Директорії особливу прихильність Л. Цегельського здобув С. Петлюра. У своїх записах автор називає його, як і В. Винниченка, «особистим приятелем з молодечих літ»¹⁰⁴. Їхня перша зустріч відбулась задовго до подій Української революції, а саме у 1906 р., під час першого приїзду Петлюри до Львова, а комунікація була більш щирою та теплою, навіть попри несхожість поглядів, ніж з В. Винниченком¹⁰⁵. На сторінках спогадів Л. Цегельський описує С. Петлюру як людину з «практичним умом серед доктринерської української інтелігенції»¹⁰⁶. На зустрічі з членами Директорії, де відбулися перемовини стосовно надання допомоги війську та розроблення заходів для майбутнього об'єднання Західноукраїнських земель і Наддніпрянщини, саме С. Петлюра справив на Цегельського найкраще враження. Це пояснювалося зокрема його визнанням важливості Галичини та її мешканців у державотворчих процесах, цінуванням автономії Галичини у внутрішніх справах, а також бажанням надати матеріальну підтримку.

¹⁰² Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 68.

¹⁰³ Там само. С. 117.

¹⁰⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди : спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. С. 46.

¹⁰⁵ Там само. С. 143-144.

¹⁰⁶ Там само. С. 228.

Аналізуючи поведінку членів Директорії, автор спогадів стверджував, що «Петлюра перевищав їх всіх очевидячки – активністю та вмінням підпорядковувати другорядні справи – основним. А головне: мав гнучкий ум, для практичних комбінацій. Був отже політиком»¹⁰⁷.

Книга «Рік 1918. Київ» Д. Донцова містить відомості про знайомство й ставлення автора до С. Петлюри. За записами, знайомство між діячами відбулось ще у 1906 р. в Києві, де Петлюра закарбувався у пам'яті Донцова «людиною з поміркованими поглядами, подекуди естета»¹⁰⁸. Вони товаришували ще з часів членства в УСДРП. Д. Донцов зазначає, що після приїзду в Київ у квітні 1918 р. запропонував Петлюрі долучитись до опозиції «соціалістичному ладу чи краще безладу», однак діяч не зацікавився¹⁰⁹.

У щоденникових записах Д. Донцова за 5 січня, де автор описує таємну зустріч з Є. Коновальцем та В. Шеметом щодо обговорення військового перевороту, він зашифровано назвав С. Петлюру «найбільш міродатною особою», тобто поставився до нього як до авторитетного політика, з яким можна вести справу¹¹⁰.

Є. Чикаленко, на противагу Донцову й Цегельському, оцінював С. Петлюру досить негативно. На сторінках його щоденника за 1918–1919 роки той постав як «маленький, худенький, білявенький, з баб'ячим досить приємним, безусим лицем, тільки голос у нього симпатичний і язик добре почеплений, як то кажуть»¹¹¹. У записі за 11 липня Є. Чикаленко недвозначно висловився про здібності Петлюри як організатора війська: «Петлюра, безумовно талановита і недурна людина, був нікчемним військовим міністром, бо нічого не тямив в військових справах і ніякого організаторського хисту не мав...¹¹²». Є. Чикаленко був здивований членством Симона Петлюри у Директорії. Такий вчинок, на його думку, був

¹⁰⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 144.

¹⁰⁸ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 41.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само. С. 97.

¹¹¹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 208.

¹¹² Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 123.

обумовлений характером Петлюри: «Очевидно, що й його як природженого авантюриста заразили вірою в усіх...»¹¹³. Він також зауважив честолюбство С. Петлюри, утім, так само як Винниченка й Грушевського, для яких важливо «... аби їх ім'я скрізь лунало, аби йшла про їх слава»¹¹⁴.

На сторінках спогадів «Від легенд до правди» Л. Цегельський підтримує П. Скоропадського та його політику щодо будівництва Української державності. Лише гетьман, на противагу тогочасній соціалістичній, безпорній інтелігенції вбачався йому таким, що міг позитивно вплинути на стабільність Української державності. Л. Цегельський вбачав у політиці гетьмана засади для майбутнього об'єднання народу й підтримки у боротьбі зі зазіханням поляків на західноукраїнські землі¹¹⁵.

Повалення гетьмана Л. Цегельський порівнює з поваленням України як держави¹¹⁶. Описуючи враження від зібраної опозицією армії, автор знову декларує прихильність до П. Скоропадського, прогножуючи нестійкість влади його опонентів: «Я глядів на цей на око величавий рух, а серце моє щеміло. Я знав, що цей рух повалить Гетьмана. Але я ні на одну хвилину не вірив в будучність цього руху»¹¹⁷. Л. Цегельський особисто знав П. Скоропадського, та, як сам зазначає, був краще знайомим з гетьманом, ніж усі інші представники ЗУНР¹¹⁸. Він неодноразово намагався розвіяти наклепи на гетьмана й чутки про нього. Зокрема йдеться про розповсюдження у пресі тези щодо провадження П. Скоропадським москвофільської політики. Л. Цегельський з цим не погоджується, аналізуючи створення гетьманом міжнародних дипломатичних посольств, що переважно складались з відомих українських діячів, таких, як В. Липинський, О. Шульгин, О. Лотоцький, А. Лукашевич, яких автор називає «самі відомі, випробувані українські

¹¹³ Там само. С. 207.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 76.

¹¹⁶ Там само. С. 134.

¹¹⁷ Там само. С. 136.

¹¹⁸ Там само. С. 78.

патріоти»¹¹⁹. Також, як пише мемуарист, він першим визнав УЦР, «зукраїнізував свій корпус та запряг його на вірність Українській Центральній Раді як “1 Український Корпус”»¹²⁰.

П. Скоропадський став надією для реалізації поглядів Донцова та Чикаленка на розвиток українського державотворення. Однак поступово ставлення авторів щоденникових записів до Скоропадського змінювалося, у чому не останню роль відігравав уряд Української держави.

Описуючи першу зустріч зі Скоропадським, Донцов зауважив: «Зробив на мене дуже гарне вражіння. Інтелігентне чоло, такі ж очі, стриманий темперамент. Говорили про політику, про партію, про пресу. Зійшлися на різкім осуді “ес.-ерів”, які тоді були горою в Центральній Раді та в її уряді. Генерал питався, чи багато серед українців “таких як Ви”, просив заходити»¹²¹. Відтак, зустрічі продовжувались, а вже в травні гетьман запропонував Донцову співпрацю з новим режимом у галузі преси, на що той погодився і став директором Українського Телеграфного Агентства (УТА) та українського прес-бюро. Вміст щоденних записок Донцова пояснює, чому автор прагнув співпрацювати з гетьманом: «На тлі сірої штандартности і безбарвности демо-соціалістичного провідництва, — П. Скоропадський був індивідуальністю. Дальше, він посідав прикмети, яких бракувало центрально-радянцям: мав в собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше тоді був потрібний для правителя України: був військовиком. Нарешті, мав політичну відвагу, бо стаючи гетьманом самостійної України, він вражував собі всю ту, російсько-монархічну, касту, до якої належав»¹²². Д. Донцов вбачав в Скоропадському «нашого Бонапарта». Автор порівнює події української революції до приходу гетьманського перевороту і французької революції перед переворотом Бонапарта: «І там, і у нас, по упадку монархії,

¹¹⁹ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 235.

¹²⁰ Там само. С. 147.

¹²¹ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 44.

¹²² Там само. С. 6-7.

новий, революційний провід допровадив країну до анархії, з якої її вивести могла тільки чиясь тверда рука»¹²³.

Д. Донцов мав багато зустрічей з гетьманом, тому мав змогу спостерігати особисті якості П. Скоропадського. Він зазначає гостроту, рішучість та енергійність у його манері спілкування, а також ще одну особливість: «Спостеріг у нього одну цікаву рису: порожньої балаканини не слухав, але коли почув якусь ідею, думку, зараз же хапався за неї і роздумував над нею»¹²⁴.

Ставлення Є. Чикаленка до Скоропадського було неоднозначним, однак погляди Скоропадського на самостійну Україну робили його прихильником гетьмана. 31 серпня Є. Чикаленко записав: «Гетьман робить враження найщирішого самостійника в теперішньої урядові»¹²⁵.

Через загострення подій в Українській державі, Донцов все більше відзначає помилки у рішеннях гетьмана, а також засуджує його неготовність ухвалювати рішення. 10 листопада він висловлюється про Скоропадського так: «Здається, що гетьман уникає прийняти ясне рішення: вагається між двома бігунами. Хвиля мусить змити його. А шкода!»¹²⁶ Після підписання Скоропадським «Федеративної Грамоти» Донцов втрачає надії на гетьмана. Віра Донцов щодо майбутнього Української держави на чолі зі Скоропадським зникла, дороги Донцова і гетьмана розійшлися. Після зречення гетьмана П. Скоропадського 14 грудня 1918 року Донцов наступного дня написав статтю, зміст якої обурило гетьмана, у спогадах він написав, що був здивований таким вчинком, вважаючи Донцова більш крупною особистістю¹²⁷.

Схожим чином «Федеративна грамота» вплинула і на Чикаленка: вона остаточно знищила очікування Є. Чикаленка на роль Скоропадського у формуванні самостійної Української держави. У записах за 15 листопада він

¹²³ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 6–7.

¹²⁴ Там само. С. 40.

¹²⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 146.

¹²⁶ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 86.

¹²⁷ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. С. 129.

назвав гетьмана «несвідомою куклою в руках “Протофіса”¹²⁸: «якщо Антанта тепер натякне тільки, що вона не признає цього «німецького ставленика», то його моментально скинуть, а з ним щезне з політичного лексикону і слово «Україна»¹²⁹. На його думку, українські угруповання були проти гетьмана через його подвійну політику, росіяни – поки терпіли та використовували його керівництво за для власної користі. Є. Чикаленко не так критикував Скоропадського, як усвідомлював завершення українського державотворчого проєкту після краху Гетьманату, будучи переконаним, на думку В. Панченка, «що організатори перевороту відкрили шлях на Київ більшовикам, із якими мали таємні домовленості про нейтралітет Советської Росії»¹³⁰.

Отже, лідери Української революції у его-документах Д. Донцова, Є. Чикаленка та Л. Цегельського зображені різнобічно. Будучи не лише споглядачами, а й безпосередніми учасникам буремних подій, автори мали змогу скласти власні уявлення про М. Грушевського, П. Скоропадського, В. Винниченка та С. Петлюру. Попри несхожість позицій мемуаристів, систематизація їхніх поглядів додає виразних рис до портретів і цих історичних осіб, і тих помітних персон доби визвольних змагань, хто писав про них.

3.2 Гетьманат Павла Скоропадського у політичному змаганні з урядами УНР і Директорії УНР на сторінках его-документах

Період Гетьманату П. Скоропадського був важливим етапом державотворення в історії України, коли боротьба за збереження незалежності, виходячи з зовнішніх та внутрішніх засад політичної ситуації, набувала різних форм. Різні моделі керування країни – Центральна Рада, Гетьманат та Директорія – прагнули кожна по-своєму забезпечити закріплення української державності, виходячи з власних ідеалів і орієнтирів.

¹²⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 200.

¹²⁹ Там само. С. 201.

¹³⁰ Панченко В. «Ця боротьба, ця кров марно не пропаде...» URL: <https://tyzhden.ua/tsia-borotba-tsia-krov-marno-ne-propade/> (дата звернення 09.12.2024)

Его-документи очевидців, зокрема Д. Донцова, Є. Чикаленка та Л. Цегельського, відображають не лише різні оцінки цього періоду, але й дозволяються виявити сильні та слабкі сторони влади гетьмана П. Скоропадського як очільника держави. У порівнянні суб'єктивних свідчень простежується не лише політична атмосфера, а й причини, що унеможлилювали тривале збереження гетьманського режиму в складних історичних умовах.

Д. Донцов потрапив у Київ в політичній атмосфері, де Центральна Рада, розбита червоною Москвою, за допомогою армії кайзера Вільгельма знову діяла як український уряд. У партіях, як зазначає Донцов, відбувалась «мішанина різнородних елементів»: «самостійники, які видвигнули цікаву постать Отаманівського, чомусь, в догodu моді, прибрали назву “соціалістів-самістійників”. Соціалістичну наліпку взяли для своєї партії і “федералісти” С. Єфремова. Натомісць до партії “ес-ерів” в перші місяці революції пристало досить молоді, що держалась національно-політичної ідеології Донцова»¹³¹. Зазначається також партія «Хліборобів-демократів», (власне до якої і увійшов Донцов), яка була проти соціалізму і політики Центральної Ради.

Прихід німців у політичне життя України весною 1918 р. напочатку лякав Є. Чикаленка, однак зовсім згодом він поглянув на це з іншої сторони, порівнявши Німеччину та Росію: «Нехай, ми будемо ненавидіти, боротись з німцями, але ми в цій боротьбі переймемо од німців і оружжє для боротьби т.є. культуру, а од кацапів за 260 років що ми перейняли? Поробились злодіями, п'яницями і матерщинниками, мало не до краю загубили свою культуру, попсували мову, а позитивного нічого не придбали»¹³². Весна 1918 р. визначалася чутками та поширенням новин щодо невдоволення німців політикою Української Центральної Ради й створення нового кабінету міністрів. Записом у щоденнику за 15 квітня Є. Чикаленко зазначає: «німці

¹³¹ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 5-6.

¹³² Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 54-55.

страшенно незадоволені нашим урядом, який не може завести порядку в державі і шукають людину, яка взялася б організувати новий уряд...»¹³³.

29 квітня 1918 р. Київська організація всеросійського союзу земельних власників провела свій з'їзд у Києві. Подія охопила до 8 тисяч осіб. На з'їзді постановили скинути Українську Центральну Раду та обрали на Софійській площі генерала П. Скоропадського гетьманом Української держави¹³⁴. Гетьманський переворот, який, за думкою О. Мончака¹³⁵, кияни сприйняли позитивно, надав надії Д. Донцову та Є. Чикаленку на об'єднання національно-українських верств населення у самостійній від російського поневолення Україні та здійснення її поступової національно-культурної українізації. Однак, атмосфера з часу встановлення Гетьманату стала неспокійною, такою ж і залишатиметься у всьому періоді гетьманського перевороту.

Початок літа приніс новини про страйки в деяких міністерствах, які були створені вже за влади гетьмана. Записи за 6 червня у щоденникових записах Д. Донцова свідчать про бунтівні заворушення – підриг складів пороху та боєприпасів на Звіринці: «Було з 15 сильних детонацій. Шиби в бюрі з вікон, що виходили на Хрещатик, всі вилетіли. Мене і секретарів мало не збило з ніг, коли ми, підбігши до вікон, глянули вділ на вулицю, усіяну товченим шклом. Тут і там лежали, мабуть, збиті з ніг повітрям, люди»¹³⁶. Вибухи на Звіринці, як зазначає Т. Асадчева, «були найстрашнішими за історію Києва та тривали близько семи годин»¹³⁷. Понад 200 жителів загинуло, 1000 отримали поранення, а катастрофа не лише повністю знищила забудову Звіринця, а й була чутна з віддалених точок міста.

¹³³ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 52.

¹³⁴ Там само. С. 60.

¹³⁵ Мончак О. 1918: Головне, чого хотіли німці в Києві, аби Україна жила за законом. *Аргумент*. URL: <https://argumentua.com/stati/1918-golovne-chogo-khot-li-n-mts-v-ki-v-abi-ukra-na-zhila-za-zakonom> (дата звернення 14.11.2024)

¹³⁶ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 17.

¹³⁷ Асадчева Т. Княжий звіринець, монастирі та ботанічний сад: чим відома історична місцевість на Печерську. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95434/> (дата звернення 10.12.2024)

Автори щоденників свідчать про нестабільність політичної атмосфери гетьманського режиму, що проявлялась у існуванні опозиційних угруповань, актів саботажу, критики політичних рішень гетьмана, арештів, терактів. Зокрема, читаємо у записі Д. Донцова про політичну атмосферу станом на 30 липня: «Щось тривожне висить в повітрі. Страйк, замах, організування білих російських сил на Кавказі, нагінка на галичан, явне пригноблення гетьмана, посилена агітація московських прибічників і росіян на Україні, арешти, арешти! [...] На фельдмаршала Айхгорна замах, фельдмаршал забитий. Офіційні кола німецькі скаженіють, грозять репресіями. Серед українців збентеження»¹³⁸.

Поступовий програш Німеччини у Першій світовій війні відбився на зміні політичних орієнтирів П. Скоропадського. Відтепер, як зазначає В. Пархоменко: «в Україні активізувалася “русофільська партія”, і гетьман відверто взяв курс на союз із російськими протибільшовицькими силами»¹³⁹. Такий перебіг подій не задовольняв Дмитра Донцова. У записах за 5 жовтня автор пише: «Все йде шкереберть, від Антанти ми відділені лише Румунією, а може – Чорним морем. Тимчасом організування російських кругів на Україні йде повною ходюю. Наші офіційні політики мають вибирати: або – або!»¹⁴⁰

Особливо важливим аспектом, що демонструє політичну атмосферу під час гетьманської влади, є спроби П. Скоропадського створити власний уряд. Як самостійник, гетьман із самого початку намагався взятися за формування свідомого національного керівництва в державі, однак до його кабінету жоден з українців не хотів йти. Тоді Скоропадський доручив М. Василенкові набирати хоч і з не українців, та все ж прихильників української державності. Однак, виявилось, «що таких неукраїнців нема і всі нові міністри починають витісняти український елемент з міністерств»¹⁴¹. Відтак, до кабінету увійшли

¹³⁸ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 48.

¹³⁹ Пархоменко В. А. Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка... С. 221.

¹⁴⁰ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 74.

¹⁴¹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 68.

російські кадети, октябристи, що вороже ставилися до української державності та тягнули до з'єднання з Росією.

Власне, соціалісти-федералісти своїми заборонами до вступу в міністерство поступово витіснили український елемент з керівництва. Такий бойкот з боку української інтелігенції дуже засуджував Є. Чикаленко. Хоча він і ставив під сумнів самостійницькі погляди гетьмана, але радив усім йти в міністерський кабінет задля надання йому українського характеру, щоб не допустити об'єднання з Росією¹⁴². Він зауважив, що Скоропадський скаржився, що «українці одмовляються приймати посади при його особі, що його оточують росіяни, ворожі до української державності і він нічого не може зробити з ними, бо він їм зобов'язаний своїм вибором на гетьманство і що йому нема на кого опертись»¹⁴³. Попри те, що Чикаленко описував П. Скоропадського як людину безвольну, без українських традицій і виховання¹⁴⁴, він визнавав, що створення українського уряду було ускладнено через політику Грушевського, Гренера, Кістяківського та Винниченка. Гетьман був змушений спиратися на Німеччину та на ті кола, що його підтримували, вести подвійну політику. У щоденнику Є. Чикаленко пояснює причини різких змін гетьмана від самостійництва до федералізму: «Гетьман, не маючи вже піддержки в німецькій силі і бачучи, що Н[аціональний] союз рішуче настроївся скинути його з гетьманства, всеціло кинувся в обійми “Протофіса” та добровольців, які вимагали виразної об'єдинительної політики, якої по їх словам вимагає і Антанта»¹⁴⁵.

Ситуація в Києві все більше загострювалась з діяльністю опозиції гетьманській владі. Переформований на початку серпня Український національно-державний союз відтепер мав назву Український Національний Союз. Активні дії проти П. Скоропадського, коли В. Винниченко очолив Союз з 18 вересня. Передбачаючи майбутню капітуляцію Німеччини, гетьман

¹⁴² Там само. С. 156.

¹⁴³ Там само. С. 147.

¹⁴⁴ Там само. С. 199.

¹⁴⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 206.

відчув потребу налагодити стосунки з Союзом, для того щоб укріпити свою владу та, принаймні, уникнути внутрішнього повалення. Між політичними таборами розпочалися переговори щодо зміни програми кабінету міністрів. Як зазначає Станіслав Кульчицький, зв'язки з УНС мали бути налагоджені, так як гетьман знав, «що білогвардійці вкупі з Антантою відмовлять Українській Державі у праві на існування»¹⁴⁶.

Прояви русофільства були явно помітні в діяльності міністерства закордонних справ, де частина урядовців на чолі з Василенком склали «Записку дев'ятьох», яка у своїх цілях вбачала зміни закордонної політики України, а саме «получитися знов з “новою Росією”, яка – вони думали – повстане внаслідок сподіваної перемоги Антанти»¹⁴⁷. Скоропадський ухвалює рішення піти на компроміс з Українським Національним Союзом. Відбулася зміна кабінету. Станом на 24 жовтня, до уряду входили О. Лотоцький, П. Стебницький, В. Леонтович, М. Славинський і А. В'язлов. Однак цього компромісу виявилось недостатньо, і з укріпленням своїх позицій УНС продовжив підготування повстання, що було лише на руку російським інтересам. Як пише Д. Донцов: «Російська преса шаліє, не посідаючись з радости. Творяться військові російські дружини. Іде пропаганда — словом і друком — за “єдину і неділиму” ... Обидва табори лаштуються до вирішального бою і кождий має страху перед другим. Один сподіваючись мати за собою організований, хоч і кепсько, урядовий апарат, другий — національну, зреволюціонізовану стихію»¹⁴⁸.

Д. Донцов обґрунтовує власний погляд на причину опозиційної політики Директорії гетьману. Так, зокрема, Донцов вважає нещирим офіційну причину Директорії, що гетьман наче не був учасником українського національного руху та політично рухався до федерації з Росією. На його думку, проблема була у походженні гетьмана: «Справжня ж причина їх ворожости до режиму 29 квітня була та, що гетьман був чужого, ними

¹⁴⁶ Кульчицький С. В. Українська Держава часів гетьманщини. С. 78.

¹⁴⁷ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 80.

¹⁴⁸ Там само. С. 86.

зненавидженого, середовища; що був пан. Цієї категорії земляків демо-соціялісти не зносять»¹⁴⁹.

Оприлюднення «Федеративної грамоти» П. Скоропадського 14 листопада лаконічно описано в щоденникових записах Є. Чикаленка: «...ясно видно, що Українська держава скінчила своє самостійне існування!»¹⁵⁰. Д. Донцов висловився щодо проголошення домовленостей гетьмана з Росією за 18 листопада: «Ці чотири дні, що я не брався за перо, найстрашніші за весь час, коли я роблю ці нотатки. “Федеративна” грамота гетьмана (“дорога всім нам Росія”) і виступ Директорії. На міських вуличних тумбах розліплені маленькі відозви Директорії, в яких повідомляється про її утворення і про початок повстання проти гетьмана. Все зірвалося з ланцюгів»¹⁵¹.

Є. Чикаленко зафіксував у щоденнику драматичні події другої половини листопада – середини грудня 1918 р. Станом на 16 листопада, за його свідченням, «...по вулицях все спокійно, ніяких страйків та демонстрацій нема, хоч всі чогось сподіваються. Кажуть, що з Білої Церкви мають прийти січові стрільці, а з Чернігівщини болбочанівці і т. д. Отак люди дурять і себе, і других, а крім большевицької анархії, Директорія нічого зробити не зможе»¹⁵². Вже записами Є. Чикаленка за 14 грудня було так зазначено про прихід до влади Директорії: «А гарматна та кулеметна стрілялина все ближчає та ближчає... В годин 4 дня друга частина республіканського війська увійшла в Київ з Святошина, а в 5 годин стало відомо, що уряд здав владу міській Думі, а гетьман, зрікшись гетьманства, передав владу над Україною Директорії»¹⁵³. Зречення гетьмана Павла Скоропадського Д. Донцов не описав, однак його ставлення до політики очільників Директорії було вкрай негативним через їхню відданість ідеям соціалізму та недостатню протидію червоній армії як потенційній небезпеці суверенності тогочасної України. Як проголосив Д. Донцов у своїй промові

¹⁴⁹ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 111.

¹⁵⁰ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 199.

¹⁵¹ Донцов, Рік 1918, Київ. С. 88.

¹⁵² Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 203.

¹⁵³ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 226.

щодо Директорії: «Ви почали вашу революцію під жовто-блакитним прапором українським, ви провадите її тепер під червоним прапором соціалізму. Ви скінчите її під чорним прапором анархії»¹⁵⁴.

На противагу Д. Донцову, що безпосередньо співпрацював з урядом П. Скоропадського, й Є. Чикаленку, який, не будучи прямо дотичним до політики гетьмана, брав участь у громадсько-політичному житті Києва впродовж 1918 р., Л. Цегельський демонструє своєрідний зворотній бік протистояння соціалістично-революційної інтелігенції та гетьмана. Це обумовлено не політичними симпатіями автора, а об'єктивними факторами – Л. Цегельський передусім був західноукраїнським діячем, він активно відвідував Київ із дипломатичними місіями за підтримкою незалежності Галичини, розпочинаючи з листопада 1918 р., коли влада гетьмана поступово занепадала. Таким чином, автор спогадів був змушений контактувати зі очільниками Директорії, аніж з П. Скоропадським, легітимність влади якого швидко підважувалася.

Також на відміну від щоденникових записів Д. Донцова та Є. Чикаленка, створених у момент буремних подій, без спроби узагальнення, спогади «Від легенд до правди» Л. Цегельського писалися через десятки років після подій, це вплинуло на судження автора, які Л. Цегельський міг видозмінити, підлаштовуючись до безпосередніх наслідків Української революції.

Варто зазначити, що Л. Цегельський із самого початку спогадів висловлював підтримку гетьманату Скоропадського та засуджував соціалістичну інтелігенцію з її готуванням повстання, стверджуючи, що йому заздалегідь, ще з вересня 1918 р., було відомо про плани змовин проти Гетьманату: «... божевільні люди готували також переворот. Та не національний переворот проти чужої влади, а соціальний, проти свого, українського, несоціалістичного уряду. Готували громадянську війну!»¹⁵⁵

¹⁵⁴ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 93.

¹⁵⁵ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 46.

Л. Цегельський вбачав проблему у руйнівних наслідках, що уможливлються із захопленням влади соціалістами-революціонерами. Йдеться про анархію в Україні, спричинену вторгненням більшовицької армії, на яку чекають «московсько-жидівські комуністи» у надії «зробити червоний переворот»¹⁵⁶.

Українська держава П. Скоропадського, за поглядом Л. Цегельського, відзначалася непевністю. Протиставлення відбувалось між гетьманом, як дійсною владою, яку активно підтримували галичани, та опозицією, що складалась з соціалістичної інтелігенції. Обидві сторони мали проблеми з опорою серед населення. Основний клас підтримки гетьмана були заможні та середньо-заможні селяни, однак вони не були якісно зорганізовані. Як писав Л. Цегельський, керівництво гетьмана було чи не єдиним, що могло зорганізувати українську державу, однак через підбурювання до повстання з сторони тогочасної інтелігенції та «жидівсько-російських комуністів», а також через недостатню підтримку з боку буржуазії та «великої посілості», питання втримання влади П. Скоропадським було справою часу. Окрім цього, він відзначав зв'язок між стабільністю в тогочасній Українській державі та наявністю німецьких й австрійських військ¹⁵⁷.

Цікаві відомості стосовно повстання 14 листопада 1918 р. міститься у розділі «Чому поміч з Києва не прийшла», де О. Назарук, посол зі Львова, змінив початкову мету своєї дипломатичної місії – пошук військової допомоги у П. Скоропадського і натомість приєднався до повстання, очолюваного В. Винниченком проти гетьмана. За його безпосередньої участі, січові стрільці у Білій Церкві, які мали йти на підкріплення до західноукраїнських земель, були завербовані на сторону Директорії¹⁵⁸. Надалі, за свідченнями Д. Левицького, січові стрільці активно просувалися до Києва, озброюючи маси селян¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Там само. С. 75.

¹⁵⁷ Там само. С. 27-30.

¹⁵⁸ Там само. С. 78-82.

¹⁵⁹ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 107.

Відомості про перебіг політичних подій в кінці листопада 1918 р. містяться у розділі «В розбурханому морі. – Історичні місця». Під час відвідин одного залізничного ресторану у Волочиську, Л. Цегельський порівнює стан самої станції та харчового закладу у довоєнний час, за керівництва гетьмана й в той час, коли країна перебуває у кульмінації змін політичного режиму. На його думку, стан залізничної станції та буфетів є «дуже влучним показником» політичної та економічної ситуації в країні. Він відзначає великі зміни: за керівництва гетьмана на станції панував лад, а з крахом Гетьманату збільшилась кількість грабівницьких нападів, потяги ходили нерегулярно; за врядування П. Скоропадського буфет успішно працював, тепер же він зник, а обслуговувались лише станційні урядовці¹⁶⁰. Схоже порівняння Гетьманату та Директорії можна побачити в описах аудієнцій автора у її очільників. Л. Цегельський розповідає про «царський» обід у вагоні Директорії, який своєю пишністю здався мемуаристу «розпустою». Прийоми у гетьмана були стриманішими, що подобалося Л. Цегельському. «На таких проявах, – писав він, – краще пізнається людей, їхній характер та ідейну їхню вартість, ніж по словах чи програмах...»¹⁶¹.

Під час поїздки додому із першої описаної дипломатичної місії до Великої України, станом на 7 грудня 1918 р., Л. Цегельський зауважує зміни, що відбулись із посиленням опозиційного руху на Наддніпрянщині. Антигетьманські настрої негативно вплинули на порядок та безпеку в державі, де, на думку автора, запанувала анархія. Шлях до західноукраїнських земель був позначений безвладдям, свавіллям місцевих «отаманів», керівників повстанських загонів: «...коли я за Гетьмана проїжджав тим же шляхом... увесь край був спокійний. Всюди був лад і було безпечно. А тепер ми їхали, не знаючи, що принесе нам найближча година, що на найближчій станції... чи ми взагалі доїдемо до Галичини?»¹⁶²

¹⁶⁰ Там само. С. 129-130.

¹⁶¹ Там само. С. 143.

¹⁶² Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 155.

У спогадах Л. Цегельського міститься інформація стосовно формування революційної армії Директорії, що є важливим для дослідження протистояння гетьмана й опозиції. Автор підтверджує наявність тисячного війська, яке переважно складалося з селян, «голоти». Бійців революційної армії екіпірували, однак довіри серед очільників повстання до них не було. Як пише про їхній вплив на політичні змагання Л. Цегельський: «Цієї голоти на Україні відносно не багато. Але вона була рухлива, агресивна, захланна та не мала нічого до втрачення. І вона саме допомогла повалити Гетьмана, але разом із тим повалено Україну, як державу. Бо ця голота помагала опісля большевикам, буквально за два місяці від тих хвастівських днів – викинути Директорію»¹⁶³.

Л. Цегельський порівнював сучасність з минулим, зазначаючи: якщо споглядати підготовку перевороту, не беручи до уваги політичний складник питання, постає «динамічна картина» з «грандіозних розмірів акціями», як за українського козацтва. Однак різниця як у суспільстві, так і у лідерах: «Те, що діялося тут тому 270 років, це був великий, творчий зрив. Те, що я бачив на свої очі, була – поминувши зверхню подібність – “велика авантюра”...»¹⁶⁴ Для Л. Цегельського важливим було питання легітимності влади. Він виснував, що на противагу гетьманській владі, легально проголошеної у конгресі, серед семи тисяч заможних і середньо-заможних селян, Директорія була «дуже вузького, майже самозванчого походження»¹⁶⁵, тому що її владу оголосили лише очільники партій Українського Народного Союзу, який вміщував в собі виключно соціалістів.

З 18 грудня 1918 р., коли Директорія офіційно закріпила свою владу в Києві, Л. Цегельський відправився у свою другу дипломатичну поїздку до Великої України. У складеному звіті про дипломатичну місію він зазначив такі проблеми Директорії, як соціальне безладдя, неефективність революційної армії, загрози зі боку червоної армії, будучи переконаним, що

¹⁶³ Там само. С. 134.

¹⁶⁴ Там само. С. 135.

¹⁶⁵ Там само. С. 138.

покладатися на Велику Україну як опору для Галичини не варто: «Та будьте готові й на те, що однієї днини Директорія або злучиться з большевиками, або буде розстріляна, або опиниться в нас, по нашому боці Збруча, шукаючи захисту»¹⁶⁶. Описуючи евакуацію Києва, яка відбувалася між 29 січня і 5 лютого 1919 р., Л. Цегельський пише, що Директорія, яка лише декілька днів тому була затверджена Трудовим конгресом легітимною владою в Україні, першою виїхала з Києва до Вінниці. Аналізуючи ситуацію, Л. Цегельський зазначає, що, попри усі протиріччя, Директорія мала можливості зберегти українську державу. Однак ставши не лише фактичною владою, а й офіційним представником революційної України, вона не знала, як раціонально використати свої можливості: «Вона просто здезертирувала, кинула доручений їй прапор та розбрилася наче безвідповідальні хлопчаки»¹⁶⁷.

Отже, політичне протистояння гетьмана П. Скоропадського і очільників Директорії УНР було одним із провідних тем его-документів часів Української революції. Автори з Наддніпрянщини – Д. Донцов, Є. Чикаленко – у щоденниках описували події через безпосереднє споглядання за політикою П. Скоропадського, тоді як спогади Л. Цегельського містять значну кількість інформації стосовно політичного устрою Української держави з боку опозиції, тому що діяч потрапив до Наддніпрянської України у період поступового занепаду влади гетьмана, через що був змушений налагоджувати зв'язки з Директорією, порівнюючи різні моделі державного управління.

¹⁶⁶ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 207.

¹⁶⁷ Там само. С. 283.

РОЗДІЛ 4

ПОВСЯКДЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО КИЄВА У СПРИЙНЯТТІ

Д. ДОНЦОВА, Є. ЧИКАЛЕНКА, Л. ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

4.1. Громадські настрої в Києві

Его-документи українських політичних діячів описують настрої громади, які поступово змінювалися з втратою стабільності у місті, погіршенням політичної ситуації. Невизначеність підсилювала жагу містян до поширення чуток, чим вони намагалися підготувати себе до невідомого майбутнього. Д. Донцов, Є. Чикаленко, Л. Цегельський зображують життя міської спільноти як важливе для більш деталізованого відтворення картини подій української революції. Кожен з них, виходячи з власних політичних переконань, цілей та навіть географічної приналежності, робить це по-різному, що допомагає сформувати уявлення про спектр думок громади тогочасного Києва.

Є. Чикаленко відзначав переважно негативне ставлення мешканців Києва до уряду УЦР, адже ця влада боролася з більшовиками, створювала Україну на місці «єдиної, неділимої Росії». Як зазначає автор станом на 8 квітня: «Тепер на Україні всі класи так розбестились, що ніхто нічого не робить, а тільки риють проти українського уряду... вони всі вороже ставляться до української держави і готові вітати большевиків, аби вернути цілість Росії»¹⁶⁸. Зрештою, українським урядом не були задоволені й німці, адже на їхню думку, УЦР не могла навести порядок серед свого ж народу. Це вплинуло на створення гучних чуток про плани німців взяти керівництво в свої руки та скасувати владу УЦР, яка, за чутками 17 квітня, вже й зовсім переховувалася в Полтаві. Як підсумовує мемуарист: «Публіка так звикла до сенсацій, що вже сама їх вигадує; вона так розбестилась, що вже не може

¹⁶⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 50.

жити щоденним життям, щоденною працею – все сподівається якихось надзвичайних новин»¹⁶⁹.

Із початку гетьманування П. Скоропадського тенденція формування чуток у громадському просторі Києва не змінилась. Так, зокрема, станом на 19 травня у щоденнику Є. Чикаленка місто описується як вирій «непевних» поголосок, що пов'язані з начебто бажанням П. Скоропадського піти у відставку, бунтами проти виборців гетьмана й можливими змінами гетьманського уряду. Цього ж дня Є. Чикаленко записав, що навіть серед поміщиків, виборців гетьмана, назріває незадоволення його політичним курсом на українізацію: «... вони сподівались, як і кадети, що він тягтиме до об'єднання з Росією, а він чи щиро, чи під німецькою пресією підкреслює, що він всіма силами буде працювати над відбудуванням самостійної української держави»¹⁷⁰.

Іншою важливою темою в описі громадських настроїв Києва 1918 р. у щоденнику Є. Чикаленка є ставлення до німецького керівництва. Автор покладав великий надії на німецький контроль за формуванням Української держави, однак станом на 1 червня відзначив, що дії німецьких військових викликали недовіру українського населення. Він пише: «... боюсь, що німці не зможуть довго у нас вдержатись, бо нема ні жодного класу, жодного шару людності, який ставився б до них приязно. А все це вони нашкодили собі тим, що посадили нам уряд, чужий і ворожий до української державності, якому ніхто не вірить і не сподівається од нього добра ні з соціального, ні з політичного боку»¹⁷¹. Продовжуючи цю тему, автор демонструє цікаву полярність думок київської людності, де «пролетарія» охоче та з радістю підтримує чутки про вторгнення більшовиків у Київ, а «буржуази» хвилювались за своє майно та землю. 15 червня Є. Чикаленко описує історію, почуту в книгарні, як люди, що проживають на захопленій території більшовиками «... просто гвалт кричать від грабунків і молять Бога, щоб

¹⁶⁹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 53.

¹⁷⁰ Там само. С. 71-72.

¹⁷¹ Там само. С. 86.

швидше прийшов німець і визволив їх, прилучивши до гетьманщини, а тут, вже ближче до Києва, селяни просять Бога, щоб вернулись большевики і врятували їх од німців та від гетьманського уряду, які і грабують, і знущаються з їх»¹⁷². Поступово негативне сприйняття німців поширилося і в українських свідомих колах, що були обурені їхньою байдужістю, а то й заохоченням до проросійської політики гетьманського уряду. Під впливом агітації серед простого люду розпочинались пошуки «спасителів» з «німецької неволі» у вигляді Антанти або ж більшовицької Росії з її «земним раєм» для народу, а українська інтелігенція, розчарувавшись політикою німецького командування, укріплювалася в австрійській орієнтації. Врешті Є. Чикаленко, що підтримував ідею німецької орієнтації для захисту державності, зазначив: «Ми ж по своїй безглуздості і низькоокості, одні свідомо, а інші несвідомо ... всіма способами дбаємо про те, аби підірвати у німців довір'я до українців, до їх щирості і здатності витворити свою державу»¹⁷³.

Станом на 7 жовтня містяни тривожилися через поступове завершення війни та невизначеність долі Української держави, яка, залишившись без німецького війська, стане майже повністю безпорадною. Песимізм щодо майбутньої цілісності країни підкріплювався позицією Антанти на підтримку ідеї відновлення єдиної Росії. Як підсумовує Є. Чикаленко: «Взагалі всі певні, що Україна, як держава, доживає свої останні дні»¹⁷⁴.

У щоденникових записах Є. Чикаленка станом на 9 листопада автор пише про вирій чуток, пов'язаних з підготовкою антигетьманського повстання та залучення до нього учасників Національного союзу. Автор зазначає, що у разі правдивості участі Національного союзу у повстанні таке політичне рішення «... розвалить до краю нашу державність»¹⁷⁵. Із поступовим наближенням облоги Києва С. Петлюрою автор зазначає

¹⁷² Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 101-102.

¹⁷³ Там само. С. 126-127.

¹⁷⁴ Там само. С. 172.

¹⁷⁵ Там само.

полярність громадських настроїв, де одні з радістю, а інші пригнічено діляться новинами про військовий наступ С. Петлюри. Загалом з 20 листопада до 11 грудня автор неодноразово оповідає чутки серед містян про умови облоги Києва. Так, були вже начебто домовленості з німцями, за якими Петлюра міг увійти в Київ, однак без артилерії, а також були новини про недалеку ліквідацію повстання, а потім знову про таємні домовленості. Зрештою, підкреслюючи кількість тогочасних пліток, Є. Чикаленко зазначає: «Всякі чутки мені вже так обридли, що я вже вирішив їх і не записувати, бо це все фантазії оптимістів з обох боків»¹⁷⁶.

Є. Чикаленко констатує, що захоплення влади Директорією спонукало населення Києва задуматися про те, як віднесеться до нових очільників Антанта. Окрім цього, зміна влади значно вплинула на настрої буржуазії, яка перебувала в паніці, адже, як зазначає Є. Чикаленко, вони «бояться, що уряд цей заведе такі самі порядки, як в совдепський Московщині»¹⁷⁷. Зрештою, основне коло подальших чуток було пов'язане з новинами про наступ більшовиків. Станом на 8 січня автор зазначає: «... всі певні, що незабаром сюди прийдуть московські большевики»¹⁷⁸. Вже 20 січня Є. Чикаленко описує Київ, охоплений страшною панікою його жителів, які хочуть втекти з міста, щоб уникнути зустрічі з більшовиками, які, як кажуть, «дуже люті на українців за розстріли поодиноких большевиків, що роблять січовики»¹⁷⁹.

У щоденнику Д. Донцова громадська атмосфера з часу встановлення Гетьманату зображена неспокійною, такою ж залишиться пізніше. Він фіксує збільшення різноманітних домислів, що циркулювали містом. Зазвичай він отримував нові сенсаційні плітки, відвідуючи кафе «Франсуа». Донцов зауважив, що такі плітки є цікавими для характеристики бажань і настроїв людей. Так, Донцову розповіли, що «в гетьманських кругах, серед землевласників, оповідають про зміну кабінету—в їх дусі. Чутки одна від

¹⁷⁶ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 223.

¹⁷⁷ Там само. С. 235.

¹⁷⁸ Там само. С. 239.

¹⁷⁹ Там само. С. 244.

одної дурніша: новий тайний договір з Україною, окупація, війна між Австрією і Німеччиною, перелапана радіограма про союз німців з московськими монархістами для відбудови “єдиної і неділимої” Росії і т.п.»¹⁸⁰. Описуючи розмаїття думок, іноді навіть абсурдних, автор демонструє сприйняття звичайними людьми неоднозначних реалій життя в Києві.

Питання щодо зміни кабінету міністрів було актуальним практично увесь період часу існування Української держави та являло собою чи не найважливішу тему для чуток у громадському просторі. У записах за 20 червня Донцов зазначає: «По руках урядовців міністерства — як що-тижня — кружляє листа нового кабінету, очевидно — “автентична” і неймовірно фантастична»¹⁸¹. У записах за 29 серпня автор розповідає, що на Терещенківській Суровцова зі своїми ад’ютантами оповідає про зміни в міністерстві, що наче прийде «чисто український кабінет та що 3-го вересня вже читатимемо гетьманську Грамоту з іменами нових міністрів»¹⁸². На початку жовтня на Терещенківській Донцов зустрів Дорошенка, який розповів про можливу зміну гетьманського кабінету, до якого мають нібито ввійти Лотоцький і Славинський¹⁸³.

Іншим вагомим питанням у щоденнику Д. Донцова був російський вплив на політичний та громадський простір Києва як осереддя подій Української революції. Зокрема, станом на 11 жовтня автор підкреслює наявність великої кількості росіян військового віку на вулицях Києва. Як пише Д. Донцов: «Все це, не зважаючи на грізну ситуацію, метушиться, спекулює, інтригує і здається зовсім не думає про завтрашній день»¹⁸⁴.

Станом на 18 жовтня у записах Д. Донцова зазначено про поширення чуток стосовно державного перевороту монархістів. Автор стурбований активним залученням проросійських сил до політичного й громадського життя Української держави: «Росіяни стають чимраз більш нахабними.

¹⁸⁰ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 26.

¹⁸¹ Там само. С. 24.

¹⁸² Там само. С. 60.

¹⁸³ Там само. С. 72.

¹⁸⁴ Там само. С. 90-91.

Отверто говорять про наміри зїзду “Собственников” і “Протофісу”, передають про постанову “кадетської” партії, яка теж “воспрянула духом”»¹⁸⁵.

Записи Донцова свідчать, що містом ходили чутки, які з плином часу та розвитком подій ставали все більш сенсаційними. За день до підписанням «Федеративної Грамоти» П. Скоропадського Донцов узагальнює настрої населення: «Хмара чуток про змови, повстанські рухи, пересування військ»¹⁸⁶.

Вже на початку грудня, перед остаточним перехопленням влади Директорією, Д. Донцов констатував складний перебіг подій в громадському житті Києва. Він писав про пропагандистські провокації зі сторони російських газет, які писали, що українські громадські та політичні діячі у Києві начебто відмовилися від самостійницьких ідей та очікують на федерацію з Росією. Станом на 7 грудня автор узагальнює: «Настрої в місті чимраз більш тривожний. Трудно ховатися. Мобілізація. Запровадили нібито воєнно-полеві суди. Російська преса виє...»¹⁸⁷

У спогадах Л. Цегельського громадські настрої в Києві змальовані переважно з моменту поступового повалення гетьманської влади в листопаді 1918 р. Так, зокрема, перша описана у спогадах поїздка до Києва вже припала на кульмінацію антигетьманського повстання. Наближаючись до наддніпрянської столиці, Л. Цегельський та Д. Левицький відвідують ресторан у Фастові, де головною темою розмов стали прогнози щодо захоплення хвилею повстання все більшої території України та створення в близькому майбутньому 100-тисячної армії. Окрім цього, серед відвідувачів ресторану звучали тези про те, що після захоплення влади у Києві війська підуть на Львів. Однак сам Л. Цегельський сприймав таку інформацію

¹⁸⁵ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 80-81.

¹⁸⁶ Там само. С. 87.

¹⁸⁷ Там само. С. 90-91.

скептично: «У душі я мав сумніви, чи то так легко піде, як у ресторані язиком плескати ... І та “стотисячна армія” вже тоді не виглядала мені надійною»¹⁸⁸.

Автор ділиться чутками щодо Директорії та її противників. Так, зокрема, після того, як вагон Директорії раптово виїхав з Фастова і покинув Цегельського в Білій Церкві, лунали чутки що «збільшевичені “дядьки” в новопотворених та Стрільцями озброєних “полків” зачали своє власне “повстання” ... проти Директорії». Окрім цього, у вирії чуток лунала інформація щодо протиріч між очільниками Директорії та можливого перевороту всередині організації. Як пише про це сам Л. Цегельський: «До мене вже в Хвастові доходили шептані слухи про антагонізм між Петлюрою і Винниченком та про можливість “палатної революції”»¹⁸⁹.

У розділі «У Білій Церкві» Л. Цегельський описує власне бачення настроїв громадськості часів повстання Директорії проти Гетьманату після дипломатичних відвідин Києва. За його думкою, люди бажали повстання не через те, що боролись за необхідне, а навпаки, маючи достаток, проявили легковажність та піддалися неактуальним революційним закликам, розповсюдженим інтелігенцією. Як пише сам автор спогадів: «Моя діагноза, що їх розпирив добробут. “Добре дуріти, як приступає”. І вони здуріли. З добробуту, з обильної їди та напитків, нарід був бутний, легкодушний. А інтелігенція, нахапавши з чужих, революційних літератур переворотових гасел, ширила їх безкритично і без застанови серед мас по Росії і по Україні»¹⁹⁰.

За кілька днів після урочистого входження Директорії до Києва Л. Цегельський протиставляє життя в Києві за часів Гетьманату Скоропадського як спокійне на противагу тому, що настало з Директорією: всі «...наче наладовані електрикою і непевністю»¹⁹¹. Це проявлялось у всіх сферах міського життя, розпочинаючи з незадоволення урядовою політикою

¹⁸⁸ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 131.

¹⁸⁹ Там само. С. 146.

¹⁹⁰ Там само. С. 150.

¹⁹¹ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 199.

та поширення чуток і закінчуючи змінами вигляду столиці, її торгівлі, промисловості та господарського життя. Громадські настрої міста з різних сторін наповнювались чутками про посилення анархії по Україні та формуванні нових, опозиційних Директорії, угруповань. Як зазначає Л. Цегельський: «Розказувано, що на півдні, в Катеринославщині якийсь Махно також підняв “повстання”, тим разом проти Директорії. Почув я тоді також про якусь “таращанську дивізію” у неспокійній від століть Трипільщині, Звенигородщині...»¹⁹²

Поступовий програш Німеччини у Першій світовій війні спричинив вихід німецьких військ з України. У Києві, який вже був захоплений Директорією, був проведений 20-тисячний марш німецького війська, що покидали столицю. Ця подія вплинула на громадські настрої у місті, у городян виникли сумніви щодо можливості Директорії утримати свою владу без гарнізону німецьких військ, а також через ймовірний напад більшовиків. Як пише Л. Цегельський: «Люди думали: а що завтра? Чи Директорія вдержить лад? Що буде? А як прийдуть большевики?»¹⁹³

У спогадах Л. Цегельського на особливу увагу заслуговує опис урочистої зустрічі західної дипломатичної делегації в столиці Наддніпрянщини напередодні символічного оголошення Акту Злуки. Мешканці Києва були враженні виглядом представників Західної України, їхнім одягом, манерою спілкування, діалектом, свідомими проукраїнськими поглядами. Як пише Л. Цегельський: «Київ і Україна вперше усвідомили собі, що таке Галичина, чим вона є для України – а саме, що вона не тільки якась там західня окраїна, але кузня української політичної думки, культурний міст до Заходу, лябораторія свідомого Українства та ідеї української соборности»¹⁹⁴. Західна делегація стала справжньою сенсацією тогочасного громадського життя, у них брали інтерв'ю, місцеві жителі активно спілкувалися з ними, дивуючись, що вони українці. Це все відбилося

¹⁹² Там само. С. 201.

¹⁹³ Там само. С. 205.

¹⁹⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 257.

на сприйнятті наддніпрянцями ідеї соборності українських земель, «мало свою колосальну психологічну вагу»¹⁹⁵. Це пояснюється тим, що до безпосередньої зустрічі, в уявленні звичайних представників Наддніпрянщини, Україна та її народ закінчувались десь на Поділлі, а Галичина та її жителі були неблизькими до українських національних ідей, та й взагалі мали справи переважно з Польщею. Однак громадські настрої в Києві змінились, коли кияни побачили свідомих жителів Заходу, таких самих українців, що транслюють ідеї соборності України. Автор наголошує на історичній важливості цієї зустрічі, що наповнила столицю та її населення стійким галицьким духом, що формував підстави для майбутнього справжнього об'єднання України. Як пише сам Л. Цегельський: «І Кияни, здається, зрозуміли значення цієї галицької інвазії та піддавалися їй [...] Київ жив ті дні під знаком Галичини».¹⁹⁶

У розділі під назвою «Сумерк Директорії» Л. Цегельський демонструє буремність тогочасних настроїв в Києві, спричинених наступом червоної армії: «Хто не бував у подібних обставинах, той не може собі уявити тієї атмосфери і настрою непевности, нервозности, напруження та неспокою, що їх переживав український Київ в останньому тижні січня 1919 р.»¹⁹⁷ Автор описує тогочасні громадські настрої, даючи відповідь, чому Директорія не могла встояти перед наближенням більшовиків. Більшість населення не стояла за Директорією. Хлібороби, різного рівня землевласники та селяни, як провідна верства населення тогочасної України, сприймалися Директорією як потенційна загроза, що й визначило не підтримку ними діючої влади. Це стосувалось і буржуазії, а також духовенства, що не поділяли соціалістичних поглядів. Пролетаріат і міська голота обрали сторону більшовиків, «вітали червону армію як приятелів»¹⁹⁸. Окрім цього, всередині Київщини діяли

¹⁹⁵ Там само. С. 256.

¹⁹⁶ Там само. С. 257.

¹⁹⁷ Там само. С. 289.

¹⁹⁸ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 292-293.

місцеві більшовики, а також анархістські повстанські загони, що демонструє нестабільне, а то й вороже ставлення населення до Директорії.

Отже, варіативність громадських настроїв в Києві зумовлювалася невизначеністю майбутнього Української держави. Л. Цегельський, Є. Чикаленко, Д. Донцов у своїх еґо-документах відтворюють соціальні аспекти життя містян, що є вкрай значущим для вивчення повсякдення революційного Києва, чії мешканці перебували у вирії постійних сенсаційних змін. Розгляд процесів з різних сторін допомагає побачити повну картину досліджуваного періоду, якій були притаманні нестабільність і драматична напруга.

4.2. Публічний простір міста

Одним із провідних факторів, що впливає на стан міського повсякдення, на співіснування у ньому громади та правлячої верхівки, є його публічний простір, що уможливорює реалізацію суспільних, політичних і культурних потреб громадян, відображає «соціальний прояв міста»¹⁹⁹.

Еґо-документи Д. Донцова, Є. Чикаленка та Л. Цегельського містять значну кількість описів революційного Києва доби становлення державності, що характеризують місто як громадсько-політичне осердя України. Ці тексти інформують про проведення різноманітних політичних акцій, вигляд публічних місць – площ, вулиць, пам'яток, видозміну їх відповідно до змін державної влади, а також відтворюють повсякдення місцевих жителів у квазі-публічних місцях, таких як театри, ресторани, які, хоч і контролюються приватними структурами, зберігають відкритий доступ та «комунікацію незнайомців», що і робить їх елементами публічного простору²⁰⁰.

У контексті становлення гетьманської влади в Україні 1918 р. важливою датою є 29 квітня – день обрання П. Скоропадського очільником державної влади, що супроводжувалося значними публічними акціями.

¹⁹⁹ Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. С. 37.

²⁰⁰ Там само.

Відомості про цей день містяться у щоденникових записах Є. Чикаленка, який, повертаючись до цього дня у Київ, відмітив на пристані зміну українських прапорів на німецькі. Згодом автор розповідає про ситуацію з проведенням всеросійського з'їзду хліборобів у цирку, на якому оголосили зміна владу: організатори скористались новинами про зібрання у цей ж момент з'їзду українських хліборобів-демократів в Купецькому зібранні та усіма зусиллями перехоплювали землевласників, які приїхали на «всеукраїнський» з'їзд. Зрештою, автор зазначає, що близько 8 тис. учасників під час зустрічі виступили за скасування влади УЦР, а згодом частина з них вийшла до Софійської площі, де урочисто відбувся молебень, на якому П. Скоропадського «... вибрали і [...] висвятили на Гетьмана»²⁰¹.

Щоденникові записи Д. Донцова насичені описами відвідування різних культурних закладів, клубів, ресторанів, урочистих зустрічей, що демонструє багатогранність міського простору Києва часів Української революції, існування культурного життя, навіть попри бурхливі події світової війни.

Записом за 9 червня Д. Донцов розповідає про відвідини концерту у міському театрі, де були представлені твори К. Стеценка. Серед глядачів були гетьман П. Скоропадський та інші важливі політичні діячі періоду – Лизогуб, Шемет, Шелухін. Враження від концерту у Д. Донцова було негативним. Знаходячись серед позитивно враженої публіки, їхніх оплесків, Донцов підкреслює свою відстороненість від глядачів. На його думку, композитор не зміг передати усю красу слова у тексті Л. Українки у своїй інтерпретації, перетворивши «болючий порив» на «солодкий малоросійський сентимент»²⁰².

На сторінках щоденникових записів Д. Донцов часто описує відвідини Українського клубу, у якому відбувались різні заходи. Зокрема, за записами 31 травня у клубі відбувся прийом Кубанської делегації, які спонукали автора до політичних роздумів: «Яких прекрасних дипломатів мали ми за

²⁰¹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 59-60.

²⁰² Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 18-19.

старої гетьманщини! І яка мізерія тепер»²⁰³. У записі за 22 серпня він оцінює промову у клубі Федора Лизогуба. А 26 серпня відбувся бал, який сприймався Д. Донцовим як недоречний, з огляду на політичну атмосферу він описав дійство як про «танець на вулкані»²⁰⁴. Діяльність Українського клубу описує також Є. Чикаленко, який визнає роль в закладу як важливого осередку, де обговорюються політичні теми та поширюються чутки, прогнози й рішення. Зокрема у запису за 3 травня автор описав зібрання у ньому діячів українських соціалістичних партій, що декілька годин радилися щодо схвальної чи опозиційної політики у відповідь на створений гетьманський уряд²⁰⁵.

Записами за 21 травня Є. Чикаленко ділиться інформацією про відкриття нового Українського клубу за адресою Пушкінська вулиця №1. Урочиста зустріч відбулась 19 травня, до якої були залучені іноземні дипломати й гетьман П. Скоропадський, а провідних українських партійних діячів майже не було. Виходячи з впливовості запрошених гостей, подія мала політичний сенс. Лунали промови П. Скоропадського про власну позицію щодо керування державою, вітання болгарських, австро-угорських і німецьких послів. Було згадано про важливість у національно-культурній сфері попереднього Українського клубу на Володимирській вулиці. Відкриття супроводжувалось вечерею, концертом і танцями, але, за відгуком Є. Чикаленка: «Взагалі враження од вечірки було якесь кисле, хоч всіх потішили слова гетьмана про те, що він стоїть на ґрунті “самостійної незалежної України”...»²⁰⁶.

Формальні зустрічі у закладах є місцем зібрання різних соціальних груп, зокрема культурної інтелігенції та провідних діячів, що, обмінюючись думками, формували та водночас ретранслявали настрої серед суспільства. Яскравим прикладом є описана в щоденнику Д. Донцова зустріч від

²⁰³ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 12.

²⁰⁴ Там само. С. 59-60.

²⁰⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 65.

²⁰⁶ Там само. С. 72-74.

хліборобської партії з німецькими професорами в «Метрополі», під час якої активно обмінювались політичними поглядами, і Д. Донцов приклав зусиль продемонструвати, що не уся українська політична громада є прихильниками соціалістичних ідей²⁰⁷. Такі зустрічі допомагають дізнатися про погляд на події зі сторони, а також зворотньо вплинути на сприйняття ситуації.

Д. Донцов стає свідком влаштованої похоронної процесії в Києві, що була присвячена постраждалим від катастрофи на Звіринці. Описуючи саму процесію, що супроводжувалась похоронним маршем, автор влучно підкреслює тогочасне сприйняття навколишньої небезпеки: «Здається, що всі ми тут у Києві танцюємо на вулькані»²⁰⁸.

Щоденник «Рік 1918. Київ» містить важливі свідчення щодо використання публічного простору задля просування певних національних, політичних ідей. Наприклад, Д. Донцов стає свідком панахиди за І. Мазепою як важливої події культурного та національного значення, організованої українськими провідними діячами. Як пише сам автор щоденника: «Наша мазепинська маніфестація удалася добре. В Соборі і на майдані Софійським була маса народу. Панахиду ... служили кількох священиків з єпископом Назаром. Потім був похід»²⁰⁹. За свідченням О. Ковалевської, першопочатково українські діячі звернулися до гетьманського уряду з питанням визнати 10 липня національним святом на честь гетьмана І. Мазепи. Хоча рішення уряду було негативним, близькі до П. Скоропадського політики рекомендували керівникам відпускати співробітників на панахиду за їхнім бажанням. Охочі мусили повертитися до своєї роботи відразу після проведення урочистості для уникнення організованих маніфестацій. Окрім цього, бажання самостійників бачити членів гетьманського уряду на панахиді також було відкинуте²¹⁰.

²⁰⁷ Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 64.

²⁰⁸ Там само. С. 20.

²⁰⁹ Там само. С. 34.

²¹⁰ Ковалевська О. Панахида по Мазепі: чому гетьман Скоропадський чинив спротив. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/5/153094/> (дата звернення 23.04.2025)

Відомості про проведену панахиду містяться і у щоденнику Є. Чикаленка. Ініціативу проведення акції висунули учасники військового клубу «Батьківщина». У записі за 11 липня автор констатує відсутність на урочистості П. Скоропадського, що пояснювалось відмовою митрополита Антонія проводити панахиду через анафему. Молебень за І. Мазепою зібрав велику кількість народу, а по завершенню громада попрямувала з прапорами і піснею «Ще не вмерла Україна» у сторону Хрещатика, але ході завадили німецькі військові. Зрештою, як зауважив Є. Чикаленко, учасники акції з патріотичними співами пішли до пам'ятника Б. Хмельницького, Михайлівського собору, а потім перестріли В. Винниченка та С. Петлюру з вигуками прославлення: «Слава Винниченкові», «Слава гетьманові Петлюрі», «Слава Ц. Раді» та «Ганьба Гетьманському урядові»²¹¹.

Яскравий приклад соціального розколу у публічному просторі міста міститься у записах Д. Донцова за 25 листопада. У період активних політичних подій, невизначеності та хаосу, ресторан «Прага» переповнений «веселою і безжурною публікою»²¹², якої події в столиці наче й не стосуються.

За щоденниковими записами Д. Донцова, урочистий в'їзд Директорії до Києва супроводжувався театральною виставою та бенкетом, присвяченим цим подіям. Автор був обурений такими урочистостями в ситуації небезпеки повалення української державності. На його думку, усі ці недоречні представлення, комічні виступи – «Все це було в якійсь макабричній дізгармонії з грізним моментом»²¹³. Щоденник Є. Чикаленка також містить інформацію про проведення цієї акції: спочатку було сповіщено про в'їзд С. Петлюри до Києва 18 грудня, однак згодом урочистість було перенесено на 12 годину 19 грудня, де взяли б участь усі члени Директорії. Будучи свідком проведеного політичного заходу, автор пише: «Нарешті сьогодні приїхала Директорія, якій зроблено надзвичайно помпезну стрічу. Не дивлячись на

²¹¹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 122-123.

²¹² Донцов Д. Рік 1918, Київ. С. 90.

²¹³ Там само. С. 93.

хугу, по дорозі з вокзалу, по Базеківській, Володимирській до Софіївської площі стояла маса народу, демократична публіка в веселім настрою, а буржуазна з потайною злістю. На вокзалі Директорію стріли делегації всяких організацій, інституцій і все це двинулось з прапорами до Соф. площі; посередині їхали автомобілі з новим урядом, а ззаду і попереду йшло військо – піхота, кіннота, гармати, яке робило колосальне враження»²¹⁴.

Цікаві зміни у публічному просторі Києва з приходом Директорії описує Є. Чикаленко станом на 5 січня. Тогочасна влада вирішила українізувати вигляд міста, провівши компанію заміщення написів і вивісок російською мовою українськими. Таке рішення було бурхливо сприйнято громадою: «Піднялась в городі суєта, повна комізму і драматизму: робочі і матеріал надзвичайно дорогі, люди не знають укр. мови, бігають, шукають знавців і всі кленуть, проклинають українську владу, бажаючи їй швидше згинуть»²¹⁵.

Л. Цегельський переважно описує публічний простір Києва часів захоплення влади Директорією. Під час своєї другої дипломатичної поїздки, що розпочалась із 18 грудня 1918 р., автор стає свідком в'їзду Директорії до Києва, описуючи вигляд тогочасних вулиць, ділиться враженнями щодо проведеної акції. Л. Цегельський пише: «На Бібіковському бульварі та на Фундукліївській вулиці стояли ще височезні стовпи, а на них прибиті українські тризуби (на щитах), обвиті вінками та удекоровані українськими прапорами. Це були сліди тріумфального вїзду Директорії та вмаршу Січових Стрільців до Києва»²¹⁶. (Згаданий бульвар та вулиця тепер носять назви Тараса Шевченка та Богдана Хмельницького). Описану подію Л. Цегельський сприйняв як спробу пробудити національну свідомість, що галичанам, на протипагу жителям Наддніпрянщини, здавалася примітивною: «... оця театральщина здавалася смішною, дїтвацькою та несеріозною»²¹⁷.

²¹⁴ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). С. 227-228.

²¹⁵ Там само. С. 238.

²¹⁶ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 167.

²¹⁷ Там само.

У січні 1919 р. Л. Цегельський став свідком проведення стрілецьких похоронів у Києві. Автор описує урочистість події, у якій вшановувалися сотник Черник та 22 Січових Стрільців, убитих під Мотовилівкою: «Похорони були дійсно неабиякі. Коло 20 трун везли на гарматних ляфетах, а около 5,000 усякого роду війська – кіннота, артилерія, піхота – машерували перед і за трунами. ... Похід ішов головними вулицями міста, що були жалібно декоровані»²¹⁸.

У своїх спогадах Л. Цегельський критикує виступ Директорії проти гетьмана. Зміна влади шляхом перевороту позначилась на вигляді столиці, за сприйняттям автора: «Київ наче посумнів, зубожів, зжебравців та став брудний»²¹⁹. Л. Цегельський згадує чутки, що ніби на головній вулиці міста, Хрещатику, на стовпах повішені «люди в шинелях і погонах білогвардійських старшин», а також розповіді про те, як військові конфіскують дорогоцінності у ювелірних магазинах. Загальне зубожіння негативно вплинуло на життя міста, кількість жебраків у ньому, на стан ресторанів і першокласних готелів. Описуючи цілі Директорії, автор підсумовує наявні наслідки їхньої політики: «Ось люди революції – думалось. – Хочемо здійснити ідеал людського щастя, а тим часом ідеал утікає в незнану будуччину, подорозі ж лишаються трупи на лямпових стовпах, босяки поперек дороги, з голоду загибаючи матері і діти»²²⁰.

Під час другого дипломатичного візиту до Києва Л. Цегельський відвідав виставу у Київській опері, режисером якої був М. Садовський. Автор пригадує, що у виставі були задіяні епізоди з творів «Гетьман Дорошенко» та «Лісова пісня». Глядачами зокрема були очільники Директорії, які розміщувалися в гетьманській ложі. Вистава залишив приємні враження у дипломата, який назвав її найкращим з усього, з чим він встиг ознайомитися у Києві, та викликала роздуми стосовно української верхівки: «Українство виступило тут у всій своїй красі. А я в ложі думав-гадав: що це таке з

²¹⁸ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 196.

²¹⁹ Там само. С. 200.

²²⁰ Там само. С. 201.

Українцями, що на театральній сцені вони незрівняні, а на політично-організаційній сцені – теж незрівняні, але в нищенні підстав власної сили»²²¹.

Після вистави у Київській опері на честь Директорії відбувся бенкет в «Українському Клубі», на якому зібрались понад 200 осіб. Як каже сам автор спогадів: «За столами сиділа еліта української демократичної інтелігенції. Представлялася вона слабо, майже мізерно. З ким тут будувати державу?»²²².

Останнім спогадом щодо публічного простору міста із другої дипломатичної поїздки Л. Цегельського до Києва був марш 20-ти тисячного німецького війська, що покидало столицю. Автор спогадів пише: «Німці йшли мовчки: ні слова команди, ні розмови. Музики не грають, сурми й барабани мовчать. І товпи на хідниках мовчали. Німецькі лиця були наче кам'яні»²²³.

Не менш цікаво описує Цегельський Київ напередодні зібрання Трудового конгресу та символічного проголошення Акту Злуки. Галицька делегація була вражена виглядом Києва: «Київ, оцей славний, старий, справді золотoverхий, святий Київ, що про нього стільки вони від малку наслухалися та начиталися, полонив їх»²²⁴. У спогадах автора Київ постав перед делегацією як суцільний музей, що зібрав у собі величні пам'ятки історії. Місто вражало садами, бульварами, мерехтінням церковних куполів. Як пише Л. Цегельський: «Можна собі уявити, що галицькі делегати, особливо селяни, були очаровані Києвом, його храмами, Печерською Лаврою, музеями, театрами, Хрещатиком, видом Дніпра, княжою гостиною. Це наче в казці»²²⁵.

Дорогою до Києва Л. Цегельський ділиться негативними враженнями про в'їзд із заходу до столиці, вигляд якої після революцій та війни лише погіршився. Автор повідомляє про те, що залізничний вокзал, який ще до

²²¹ Цегельський Л. Від легенд до правди : спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. С. 203.

²²² Там само. С. 204.

²²³ Там само. С. 205.

²²⁴ Там само. С. 255.

²²⁵ Там само. С. 255.

Першої світової війни згорів, не був відремонтований, а лише огорожений дерев'яною покрівлею. Як зазначає Цегельський: «На кожного приїзжого цей двірець – брудний, незугарний, занедбаний, робив сумне враження»²²⁶. Окрім цього, зазначається, що і сама територія до в'їзду, «за Либеддю», втратила свою легендарність, постаючи в сучасності як «мізерний, занечищений потік. Вздовж вулиці вугляні склади, бідні завалюхи, босяцькі завулки»²²⁷.

Цегельський описав й урочисту зустріч галицької делегації: «На пероні, де ми висіли з поїзду, витягнена як шнур стояла почесна чота рослих, струнких як смереки Січових Стрільців ... Командант почесної чоти випрямився як струна, закомандував різко: "Позір чота – вліво глянь!" і сам засалютував шаблею. Чота зробила відповідний рух крісами, а прапор похилився, кланяючися делегації Галицької Волості»²²⁸. Галичани, не звиклі до таких почестей, були вражені. На урочистості виконували «Ще не вмерла Україна».

Л. Цегельський детально описав проведення Акту Злуки на Софійській Площі в Києві, зазначаючи: «Снігом вкриту величезну Софійську Площу залили маси народу. По боках площі військо, а саме наші Січові Стрільці, що у франц. шоломах виглядали ще рослішими, утворили чотирикутник, призначений для духовенства і представників держави чи там обох, уже сфедерованих держав. Від цього чотирикутника йшов військовий шпалір аж до воріт Софійського Собору [...] Українські прапори лопотіли у вітрі на високих щоглах»²²⁹. Західно-українські представники та наддніпрянські політики були розміщені на Софійській площі протилежно один одному: «Директорія, придніпрянський уряд та штаб станули лицем у сторону Великої Володимирської вулиці, а наша галицько-буковинська делегація напроти неї»²³⁰. Розпочати церемонію було доручено Л. Бачинському, який урочисто виразив бажання в об'єднанні Західної та Великої України у

²²⁶ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 252.

²²⁷ Там само. С. 252-253.

²²⁸ Там само. С. 253-254.

²²⁹ Там само. С. 264.

²³⁰ Там само.

соборну державу, та надав слово Л. Цегельському, котрий задекламував грамоту УНРади про затвердження злуки. Надалі документ отримав В. Винниченко, який привітав західну делегацію та запросив Ф. Шевця озвучити універсал Директорії. Описуючи атмосферу на Софійській площі, сприйняття публікою події, автор пише: «З грудей тисячей, що стояла довкола, вирвалося оглушуюче “Слава! Слава Україні! Слава Галичанам!” [...] Україна ликувала...»²³¹

Символічне оголошення Акту Злуки було лише частиною церемонії. Наступним кроком було церковна процесія, де владика Агапит звернувся з молитвою за українську державу. Попри те, що члени Директорії були переважно атеїстами, вони стояли з «відкритим головами» та цілували хрест у руці владики або ж віддали йому шану за православними звичаями, оминаючи цілувати «знамя Христової віри»²³².

На завершення військові утворила чотирикутник біля пам'ятника Богдана Хмельницького, де розмістились учасники Директорії, придніпрянський кабінет і штаб та західна делегація для подальшого споглядання 10-тисячного маршу військової армії, що супроводжувалась музикою «Гей не дивуйтесь!». Як автор спогадів, так і публіка навколо були вражені продемонстрованою військовою силою²³³.

Отже, у текстах Д. Донцова, Є. Чикаленка, Л. Цегельського Київ постає як політично-громадське осереддя України часів боротьби за державність. Его-документи відтворюють багатогранність публічного простору міста на конкретних прикладах, надають можливість прослідкувати за проведеними політичними акціями, урочистостями, за впливом їх на містян.

²³¹ Цегельський Л. Від легенд до правди... С. 267.

²³² Там само. С. 267-268.

²³³ Там само. С. 269-273.

ВИСНОВКИ

Розгляд життєдіяльності Києва впродовж 1918 року з позиції авторів его-документів – Дмитра Донцова (щоденні записки «1918 рік. Київ»), Євгена Чикаленка («Щоденник (1918-1919)»), Лонгіна Цегельського (спогади «Від легенд до правди») – дозволив ще раз переконатися в тому, що мемуарні тексти саме завдяки суб'єктивності написання не лише переповідають суто фактологічну основу події, але допомагають читачеві зрозуміти атмосферу зображуваного.

Будучи не просто свідками, а безпосередніми діячами подій Української революції, автори щоденників і спогадів через призму власного унікального сприйняття відтворюють атмосферу Києва як головного громадсько-політичного осередку тієї доби. Зіставлення записів українських політичних діячів, попри різні світоглядні позиції та неоднаковий соціальний круг спілкування, уможливило побачити всю складність буття міста, охопленого соціально-політичними й соціокультурними змінами.

Д. Донцов, Є. Чикаленко та Л. Цегельський подають достатньо відомостей про лідерів Української революції – Михайла Грушевського як очільника Української Центральної Ради, Павла Скоропадського як гетьмана Української держави, а також Володимира Винниченка та Симона Петлюри як засновників революційної Директорії УНР. У трактуванні особи гетьмана українські діячі частіше за все висловлювалися одностайно – самотійництво Павла Скоропадського надихало їх і дарувало надію на формування незалежної української держави, однак зі зміною політичної орієнтації гетьмана та його оточення вони виступили критиками його діяльності. З іншої сторони, порівнюючи політичну програму П. Скоропадського та очільників УЦР і Директорії УНР, автори позитивно оцінювали внесок Гетьманату в український державний проєкт. Опозиційну гетьману ліберально-націоналістичну й соціалістичну інтелігенцію вони майже одностайно критикували за нерішучу політику та неспроможність завоювати

прихильність різних груп населення. Та, попри незадоволення політичними рішеннями М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, автори еґо-документів багато уваги приділяють характеристиці цих людей, переповідають історії особистого знайомства з ними, що доповнює відомості про лідерів думок Української революції.

У текстах Д. Донцова та Є. Чикаленка Київ 1918 року, як головна арена становлення української державності, перебуває у вирії політичної нестабільності. Можна дослідити ставлення авторів до основних засад політики УЦР, оцінювання ними її неефективності, причин невдоволення німецьким керуванням. Доба Гетьманату постає в їхніх текстах як час активності опозиційних рухів, доба актів саботажу, бунтів, терактів, що не могло не вплинути негативно на самостійницькі позиції очільника держави. Такий погляд поділяв і Лонгин Цегельський, дипломатична діяльність припала на момент фактичного падіння Гетьманату й співпраці з Директорією УНР.

Змальовуючи атмосферу міського життя, мемуаристи вважали чутки, що переповнювали місто, важливими для характеристики настроїв містян, хоча й сприймали їх нерідко іронічно. У розглянутих еґо-документах неодноразово підкреслено полярність поглядів громади щодо політичної орієнтації очільників України, німецького впливу на внутрішнє життя, а також ставлення до самостійницької української політики. Іншим важливим аспектом дослідження став розгляд публічного простору Києва 1918 року, що постає як осереддя отримання та поширення інформації для пересічних містян і відомих громадських діячів. Тут, попри тривожність часу та війну, відбувалися різноманітні вистави, зустрічі, зібрання, політичні акції та урочистості. Тексти еґо-документів демонструють використання правлячою верхівкою публічного простору як інструменту політичного впливу й засобу укріплення влади.

Таким чином, щоденники й спогади Дмитра Донцова, Євгена Чикаленка, Лонгина Цегельського уможливають відтворення життя Києва у

1918 році, коли реалізовувалися різні варіанти українського державного проєкту, у всій повноті та неоднозначності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ДОСЛІДЖЕНЬ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані

1. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3. Нью-Йорк, 1968. 535 с.
2. Донцов Д. Рік 1918, Київ. Торонто : Гомін України, 1954. 127 с.
3. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. Київ, Філадельфія, 1995. 493 с.
4. Суровцова Н. Спогади. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги 1996. 432 с.
5. Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні зв'язані з першим листопадом 1918 р. Нью-Йорк : Булава, 1960. 313 с.
6. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень : Накладом «Союза визволення України» з друкарні Ад. Гольцгавзена, 1915. 14 с.
7. Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). Київ : Темпора, 2011. 424 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Асадчева Т. Княжий звіринець, монастирі та ботанічний сад: чим відома історична місцевість на Печерську. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95434/> (дата звернення 10.12.2024)
2. Березівська Л. Д. Чикаленко Євген Харлампійович / Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2005. С. 586–591.
3. Білорусець Г. «Русь – це Україна». Лонгин Цегельський (1875–1950) – будівничий української державності. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/rus-tse-ukrayina-lonhyn-tsehelsky/31430941.html>

(дата звернення 10.02.2025)

4. Бойко Ю. Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Євгена Чикаленка. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 25. С. 285–289.

5. Бойко Ю. Участь Євгена Чикаленка у процесах державотворення в добу української революції 1917-1919. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2006. Вип. 87/88. С. 63–66.

6. Гай-Нижник П. Лонгин Цегельський – патріот, націонал-демократ, соборник. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2022doc_tsehelsky.php

(дата звернення 12.02.2025)

7. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2016. № 1. С. 31–38.

8. Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львів. Львів : Піраміда, 2007. 807 с.

9. Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. Прага : Видання фонду ім. Євгена Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1934. 100 с.

10. Іваницький І. В. Лонгин Цегельський в державотворчих процесах України (1900 – 1950 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 17 с.

11. Іваницький І. Лонгин Цегельський. "Від легенд до правди": ключові проблеми. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*, 2015. Вип. 1(2). С. 152–157.

12. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.

13. Ковалевська О. Панахида по Мазепі: чому гетьман Скоропадський чинив спротив. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/5/153094/> (дата звернення 23.04.2025)
14. Кравців Б. Передмова / Сосновський М. Дмитро Донцов. політичний портрет. Нью-Йорк–Торонто, 1974. 419 с.
15. Кульчицький С. В. Українська Держава часів гетьманщини. *Український історичний журнал*. 1992. № 7. С. 60–79.
16. Купчик В. Літературно-публіцистична спадщина Лонгіна Цегельського як історичне джерело. URL: <http://www.kupchyk.lviv.ua/index.php?no=25> (дата звернення 09.02.2025)
17. Левицький К. Великий зрив: до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1968. 149 с.
18. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. Львів : Видавничої спілка «Діло», 1937. Ч. 2. 109 с.
19. Левченко І. «Рік 1918. Київ». Трансформація «східної політики» західних держав у свідченнях Дмитра Донцова. *Крутука*. 2019. Т. 23. Вип. 3–4. С. 11–12.
20. Мартинова І. С. 1918 рік у рецепціях Є. Х. Чикаленка. *Українське державотворення: історичний аспект* : матеріали Всеукр. наук. конф., 11 трав. 2018 р. Харків : ХНПУ, 2018. С. 77–87
21. Мончак О. 1918: Головне, чого хотіли німці в Києві, аби Україна жила за законом. *Аргумент*. URL: <https://argumentua.com/stati/1918-golovne-chogo-khot-li-n-mts-v-ki-v-abi-ukra-na-zhila-za-zakonom> (дата звернення 14.11.2024)
22. Панченко В. «Ця боротьба, ця кров марно не пропаде...» URL: <https://tyzhden.ua/tsia-borotba-tsia-krov-marno-ne-propade/> (дата звернення 09.12.2024)

23. Пархоменко В. А. Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка-як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2013. № 35. С. 218–221.

24. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. № 6. С. 83–102.

25. Полич М. Я. Місце Лонгина Цегельського у політичному і державотворчому житті ЗУНР і УНР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. № 1 (2). С. 146–152.

26. Рудницький М. Щоденник видавця Щоденника. *Діло*. Львів, 1931. 28 лютого. Ч. 45. С. 2.

27. Сем'яник О. В. Від студентського активіста до громадсько–політичного лідера: початки суспільно–політичної діяльності Лонгина Цегельського наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2011. № 23. С. 262–268.

28. Сем'яник О. В. Лонгин Цегельський та його державотворча діяльність у період 1918–1919 рр. *Схід*. 2012. № 2. С. 143–147.

29. Сосновський М. Дмитро Донцов. політичний портрет. Нью-Йорк–Торонто, 1974. 419 с.

30. Старовойтенко І. М. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 1. С. 21–32.

31. Чекаленко Л. Постать Євгена Чикаленка в нашій історії. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. 2016. Вип. 18. С. 247–253.